

A társadalom védelme és/vagy építése

Elemzés a romániai magyar elit
„termelődéséről” és szerepéről

I. Bevezetés

Az 1989 utáni években a romániai magyar társadalomban (RMT) az elit társadalomalakító ereje és szerepe diszkurzív síkon folyamatosan növekedett. A nyilvános rendezvényeken, a médiákban megjelenített kisebbségi elit-szerep, még pontosabban az ezen szerepeket megjelenítő nyilvános diskurzus egyre növekvő mértékű társadalmi befolyást, társadalomalakító erőt ígért. Ezzel szemben a mindennapi tapasztalatok ennek a társadalmi befolyásnak, ennek a társadalomalakító erőnek a folyamatos csökkenéséről tanúskodnak. A diszkurzív szinten megjelenített demonstratív társadalomalakító erő és a reálisnak mutatkozó tényleges társadalomalakító erő közti olló egyre nagyobbra nyílik.

Legalább négy olyan tényezőcsoportot tudunk megjelölni, amely ennek a jelenségnek a vizsgálatát indokoltá teszi. Elsőként említénénk a szakmai indokokat, másodikként a politikai természetű érveket, harmadikként a kisebbségi társadalomnak a szempontjait, végül pedig magának a kisebbségi elitnek a szemszögéből körvonalazzuk a jelenséget.

1.

Ez a jelenség mind mai megjelenési módozatait, mind pedig várható társadalmi következményeit illetően szakmai érdeklődésre tarthat számot. Annál is inkább, mert a közép-kelet-európai nemzeti elitek (vagyis: a nem kisebbségi elitek) vonatkozásában a szakértők az értelmiségi réteg háttérbeszorulásáról beszélnek. Sok kutató és közíró rámutatott arra, hogy az 1989-es rendszerváltást a közép-kelet-európai értelmiség ambivalens módon élte meg (Zygmunt Bauman, Szalai Erzsébet, Konrád György, Lengyel László, Andrei Plesu, Vaclav Havel és mások írásait lehet itt említeni). Kezdeményezője, sok esetben végrehajtója volt az értelmiség a rendszerváltásnak, miközben rá kellett jönnie arra, hogy nem az övé lesz a megváltoztatott rendszer, nem az ő érdekei szerint mennek végbe az események. Ez az ambivalens szerep az első évek után az értelmiség háttérbe szorulásához vezetett.

Ez a jelenség a kisebbségi társadalom szemszögéből fontosnak tűnik, mert a kisebbségi elit ma is nagy részben humán képzettségű értelmiségiekből áll. Fontos lenne megvizsgálni, hogy egyik vagy másik kisebbségi elit körében miért maradt meg továbbra is az értelmiségi réteg domináns szerepe, illetve meddig, milyen formákban marad meg ez a domináns szerep. Továbbá fontos szakmai kérdés lehet annak végiggondolása is, hogy a diszkurzív szinten megjelenített, demonstratív társadalomalakító erő és a tényleges társadalomalakító erő közti eltérés növekedése milyen irányba viszi tovább, hogyan alakítja a kisebbségi társadalom működését.

2.

A diszkurzív erő és a tényleges erő közti távolság növekedése nemcsak szakmailag fontos kérdés, hanem direkt politikai következményei is vannak. Valószínűnek tűnik ugyanis, hogy a demonstratív erő és a tényleges erő közti távolság növekedése a kisebbségi értelmiségi elit politikai radikalizálódásához vezet, míg a másik oldalon ahhoz, hogy a kisebbségi társadalom egyre fokozottabb mértékben elfordul az őt képviselő elittől. Ezek a jelenségek már olyan társadal-

mi folyamatok elindítói lehetnek, amelyek a kisebbségi társadalom sorsát jelentősebben befolyásolhatják. S mivel a kisebbségi társadalom igen sok vonatkozásban a többségi társadalomhoz fűződő viszonyában létezik és működik, a kisebbségi társadalmakban zajló ilyen jellegű szerkezeti módosulásoknak nemzeti léptékben is jelentős politikai következményei lehetnek.

3.

Harmadikként meg kell említenünk azt is, hogy a demonstratív erő és a tényleges erő közti eltérés növekedése a kisebbségi társadalom számára mindennapi funkcionális problémákat is felvethet. A diszkurzív szinten megjelenő demonstratív erő „elszabadulása” akadályozhatja a kisebbségi társadalom intézményeinek működését, a civil szféra erősödését, az elitrekrutáció gyakorlatát, a „szabadság kis köreinek” működését. A kisebbségi elit által megjelenített demonstratív erő tényleges erőként tűnik fel, és ez a szubsztitúció akár olyan léptékben is teret hódíthat, mint ahogyan azt a „sokoldalúan fejlett szocializmus” korszakában megtapasztalhattuk. Ennek következménye lehet az, hogy az elit által megjelenített diskurzus mögött a kisebbségi társadalom ismét „eltűnik”, akárcsak az 1989 előtti időszakban, amikor a többségi nemzeti diskurzus takarta el a kisebbségi társadalmat. Ez az „eltűnés” azonban ma, a szabad mozgás és a kezdeményezések periódusában a kisebbségi társadalomra nézve még több veszéllyel járhat, mint 1989 előtt. A globalizációs folyamatok ma már annyira erősek, hogy kevés esély van az olyan konzerváló, kivárá magatartásokra, amilyeneket a kisebbségi társadalom 1989 előtt működtetett. Ezért a kisebbségi elit által diszkurzív szinten eltakart kisebbségi társadalom valóban el is tűnhet.

4.

Végezetül, de korántsem utolsósorban, fontos ennek a témakörnek a vizsgálata magának a kisebbségi elitnek a szemszögéből. Mivel a kisebbségi elit nagyobb része a tudáselithez tartozik, mai háttérbeszorulása két síkon is folyik. Egyrészt fenyegeti az a veszély, hogy

kisebbségi szinten is kialakulhat a professzionális politikai elit, esetleg adminisztratív elit, s ezáltal mint értelmiségi föl kell adnia közéleti szerepeinek egy részét. Nemzetiségi vonatkozásban ez még nem történt meg, de a közéletből való kiszorulás veszélye folyamatosan benne van a levegőben. Másfelől pedig a kisebbségi elit azt tapasztalja, hogy nemzetiségi volta miatt nem kaphat szerepet az országos nemzeti elitben. (Ha bekerül a nemzeti elitbe, akkor bele kell illeszkednie a politikai, gazdasági, adminisztratív elitek valamelyikébe, s ez előbb-utóbb kikényszeríti a kisebbségi elithez kapcsolódó szerepkör feladását.)

A kettős fenyegetés hatására olyan terepre menekül, ahol elit-volta továbbra is érvényesíthető, ahol az elitszerepek továbbra is játszhatók. Azt lehet mondani, hogy a kisebbségi társadalom esetében „az értelmiségi tudás helykeresése” tapasztalható. Az elmúlt évek tapasztalata azt mutatja, hogy a közép-kelet-európai régióban a helyét kereső értelmiségi tudás igen gyakran a kisebbségi léptékben épített etnikai diskurzusban talál tartós otthonra. Ez az a terep, ahol a kisebbségi elit értelmiségi tudása, illetve az e tudáshoz kapcsolható értelmiségi szerepek készlete működtethetőnek látszik.

Joggal tehető fel a kérdés, hogy kisebbségi jellegű kényszerpályára-e mindez, vagy csak a kisebbségi elit több forrásból is táplálkozó hátrányos helyzetének egyfajta tükörképe. S természetesen válaszra vár az is, hogy az egyéni életutak során milyen hatásra alakult ki az etnikai diskurzusok iránti affinitás, s 1989 után milyen minták szerint lép be az értelmiségi elit az etnikai diskurzus építésébe. Azt ugyanis számtalan példa igazolja, hogy a demonstratív erő tematizációja szinte kivétel nélkül etnikai jellegű. Az etnikai diskurzus épülése olyan gyakorlatnak látszik, amelynek révén a demonstratív erő egyre távolabb kerül a tényleges társadalomalakító erőtől.

II. A kutatási program

1.

A kisebbségi társadalmakban az elit szerepe általában úgy jelentkezik mint kulcsfontosságú szerep. A romániai magyar társa-

dalom esetében ez hangsúlyozottan így van. Egyértelműen megfogalmazódik, hogy a kisebbségi elit szerepe kettős. Egyrészt a kisebbségi társadalom érdekvédelmi és érdekképviseleti funkciójának felvállalása, másrészt pedig a kisebbségi társadalom fejlesztési feladatainak ellátása. Érdekvédelem és társadalomépítés egyaránt az elithez rendelődik, ahhoz az elithez, amelyet ma is sokszor értelmiségi réteggként jelölnek meg.

Ennek a kettős társadalmi szerepnek a tényleges határai nem láthatók, mert a szóbanforgó szerepdefiníciót maga a kisebbségi elit fogalmazza meg és forgalmazza. Ezért nem lehet közvetlenül látni azt, hogy a megjelenített elitszerep (demonstratív társadalomalakító erő) és a tényleges elitszerep (tényleges társadalomalakító erő) között van-e eltérés, és ha van, akkor ez a különbség milyen természetű és mekkora. A demonstratív erővel találkozáskor nem lehet pontosan látni, hogy a kisebbségi elitnek mekkora és milyen jellegű tényleges hatalma van a kisebbségi társadalom felett. A mindennapi tapasztalatok azt mutatják, hogy van eltérés a két erő között. Az eltérés nyilvánvalóan megmutatkozott például az 1996-os helyhatósági választások során, amikor kiderült, hogy a kisebbségi társadalom egy jelentős része nem az érdekeit képviselő elitre, illetve nem annak politikai szervezetére adja szavazatát. Ehhez hasonló jelek már 1991 óta voltak, csak kisebb léptékben.

Az elit szerepe a fentebb jelzett megközelítésben is kutatható lenne, de ebben az esetben arról kapnánk információkat, hogy az elit hol és milyen mértékben nem érvényesítheti a kisebbségi társadalom feletti hatalmát. Bennünket azonban a már említett olló, a demonstratív erő és a tényleges erő közti eltérés érdekelt, ezért más megközelítést választottunk. Az egyéni életpályákat vettük vizsgálat alá, arra keresve a választ, hogy az egyes egyéni életpályák során mikor, milyen hatásokra alakul ki a demonstratív erő és a tényleges erő megkettőződése, az egyéni életút során a kisebbségi elit tagjai hogyan élnek ezzel a képességgel, s a számukra kedvező történelmi helyzetekben miként futtadják ki eme korábban megszerzett képességüket. Az életutak oldaláról való megközelítéssel tehát arra tettünk kísérletet, hogy

a kisebbségi társadalom feletti hatalomgyakorlás jelenlegi állapotát körvonalazzuk, illetve jövőbeli esélyeit mérlegeljük. Az egyéni életutak, valamint az 1990-1995 közti elit-praxis ismeretében ugyanis nem a jelenlegi hatalomgyakorlás sikeres vagy sikertelen volta kerül az elemzés középpontjába, hanem a demonstratív erő és a tényleges erő közti folytonos lavírozás mintakészlete és eszköztára. Az a hatalomgyakorlási praxis, amellyel a kisebbségi elit ma rendelkezik. Ennek a módszertani hozzáállásnak a következményeként kutatásunk viszonylag kevés kritikai elemet tartalmaz, ehelyett a leíró aspektusok kerültek előtérbe.

A kutatási program menetét is a fenti megközelítés határozta meg. A kisebbségi elit esetében is nyilvánvaló, hogy az 1989-es váltást a maga szerepeinek fölfuttatása szempontjából nem fordulatként, hanem a korábban rejtett vagy visszafogott aspirációk kiélésének nagy lehetőségeként élte meg (ezzel kapcsolatban: Hollander 1989, Lengyel 1995). A nemzeti elitek értelmiségi rétege mára fokozatosan háttérbe szorult, míg a nemzetiségi elit értelmiségi rétege még az élvonalban van. Az elitszerepek 1989 után nem szerkezetileg alakultak újjá, hanem - az elszabadult rugó mintájára - mintegy kiteljesedtek.

A fenti megfontolásból kiindulva kutatási programunk első részében az egyéni életpályák 1989 előtti kontextusából választottunk ki néhány fontosabbnak tartott mozzanatot. Ez azért tűnt lényegesnek, mert kisebbségi vonatkozásban az 1989-es év vége - a romániai rendszerváltás - nagylétszámú, „kész” elitet indított útnak, amely az 1989-et megelőző évtizedekben alakította ki értelmiségi habitusát. Előtanulmányok formájában többek között azt vizsgáltuk, hogy milyen fontosabb történelmi, irodalmi életpályaminták játszottak szerepet az iskolai nevelésben, az irodalmi és kulturális életben, a médiák anyagainak megszerkesztésében, miként épültek bele ezek a minták az elit szocializációjába. Külön vizsgálat keretében foglalkoztunk a szocialista korszak nemzetiségi vonatkozású „elittermelésének” néhány szembeszökőbb példájával, vizsgáltuk az elitrekrutáció néhány kampányszerű mozzanatát. Ezeknek a vizsgálatoknak az anyagai

részint önálló tanulmányként, részint háttéranyagként készültek el, fontosabb eredményeiket jelen tanulmány igyekszik összefoglalni.

A kutatási program második részeként arra tettünk kísérletet, hogy 400 egyéni életút vizsgálata alapján elemezzük az elitté válás és az elitszerep begyakorlásának korszakát (1989 előtti időszak), valamint az 1989 után játszott elitszerepet. Abból indultunk ki, hogy a kisebbségi elit 1989 utáni tevékenysége elsősorban a korábban megszerzett és részlegesen begyakorolt elithabitus szabad kiélésének gyakorlatát jelenti. Ezért nagy gonddal figyeltünk az 1989 előtti szocializációs mozzanatokra, különös tekintettel az intézményváltáskor fellépő kényszerű szerepváltásokra.

Módszertani szempontból a német nyelvterületen kidolgozott életútkutatás fogalmait és szempontjait vettük alapul (vö: Kohli 1993). E megközelítés alapján lényeges eltérés van a biográfia, valamint az általunk rögzített életút között. Míg a biográfia az életkorhoz és a munkahelyhez kötődő korszakolást követi, az általunk vizsgált életutakban az intézményekhez való viszonyulás módja jelenti az egyes lépcsőfokokat.

2.

Ahhoz, hogy pontosabban érthessük az elit és az intézmények közti kapcsolat fontosságát, gondolatmenetünkben egy rövid kitérőt kell tennünk.

Romániában elitszerep nem volt elképzelhető valamilyen intézményhez való tartozás nélkül. Az 1989 előtti közép-kelet-európai értelmiség elemzésével foglalkozó írások általában két lehetőséget jelöltek meg az értelmiségi számára (vö: Hollander 1989). Vagy független pozícióban volt, vagy pedig az állam kiszolgálásának valamilyen formáját kényszerült vállalni. Romániában a független státusz nem volt megteremthető, kisebbséghez tartozó értelmiségiek számára különösen nem. Minden értelmiségi kénytelen volt valamilyen állami intézményben dolgozni. Ezért nem különülhetett el igazán a pozícióelit és az értékelit, az elithez tartozók közül gyakorlatilag mindenki egyidőben megjelenített hatalmi pozíciókat és kisebbségi

tartalmakat hordozó kulturális/morális mozzanatokat is. Sőt, a nemzetiségi identitást reprezentáló személyek köre sem határolódott körül pontosan, a hangadó nemzetiségi író mellett a kisvárosi gazdasági vezetőnek, a falusi tanítónak vagy a megyei hivatalnoknak is jutott alkalomadtán ilyen szerep. Mindehhez még hozzá kell tennünk azt is, hogy a szélesebb értelemben vett nemzetiségi társadalom szemszögéből szintén erős volt az értelmiségi szerep és az intézményi pozíció összekapcsolása. A lenti elitpercepció az értelmiségi státuszhoz szinte kivétel nélkül hatalmi súlyt és hatalmi szerepet rendelt (vö: Csepeli - Örkény 1993. 57). Az így kialakított és fenntartott mentális képben szinonimákká váltak az olyan megjelölések, mint elit, értelmiségi, vezető, hivatalos ember stb. Együttesen és felváltva jelölték azt a „fenti” szférát, amely a szélesebb értelemben vett helyi, regionális vagy nemzetiségi társadalom „felett” helyezkedik el.

A fentiek alapján lehet azt mondani, hogy az intézményekhez való viszonyulás története magát az életút egészét adja. Az egyéni életút esetében azok a mozzanatok váltak igazán fontossá, amelyek az egyén-intézmény relációt meghatározták. Ennek az életútnak a megismerésére kétféle eljárás is kínálkozott. Követhettük volna azt az ismertebb eljárást, hogy az elithez tartozó személyeket kérjük fel saját életútjaik elmondására. Az elithez tartozó személyeknek általában kerek egész képük van saját életútjukról (a szemantikus emlékezet dominanciája szemben az epizodikus emlékezettel, vö: Tulving 1972), s felkérésre ezt rendszerint szívesen elmondják.

Több oka is volt annak, hogy nem ezt a vizsgálati módszert választottuk. Mindenekelőtt az, hogy a romániai magyar elit vonatkozásában jól kimutatható a személyes életutak 1989 utáni újraírása. Az elit nyilvános viselkedésében, a médiákban megjelenő diskurzusaiban, közéleti szerepdefinícióiban nap mint nap megmutatkozik az egyéni életutak újrakonstruálására irányuló igyekezet (Gergen 1985), nem csupán az újraszerkesztés sok apró lépése látszik, hanem maga az újraszerkesztés modellje is (Marcus - Wurf 1987). Ez az intenzív újrafogalmazási gyakorlat nem kedvező a kutatás számára, hiszen az elit tagjainak nincsen éppen stabil, könnyen elmondható kerek egész

élettörténete. Másrészt ha már létrejött az újraalkotott kerek élettörténet, ez fokozott mértékben takarja el az 1989 előtti életút mozzanatait, azt a szocializációs szakaszt, amelynek megismerését a kutatás során rendkívül fontosnak tekintettük.

A fenti megfontolások alapján másfajta módszertani megközelítést választottunk. Az egyéni életutak vizsgálatában az epizodikus emlékezetre koncentráltunk, mégpedig olyan személyek epizodikus emlékezetére, akik hosszabb-rövidebb ideig a vizsgálatra kiválasztott személy közelében éltek, vele együtt dolgoztak. Nem a vizsgálat céljára kiválasztott személyeket kértük meg saját életútjuk elmondására, hanem azokat, akik közelről ismerték őket, illetve az intézményekhez fűződő relációikat. Ezeket a személyeket kértük fel arra, hogy a vizsgálatra kiválasztott életutakból eseményeket, epizódokat idézzenek fel, lehetőleg minél többet. Természetesen arra törekedtünk, hogy egy vizsgált életúttal kapcsolatban lehetőleg ne csak egyetlen személytől szerezzünk történeteket. Párhuzamos élettörténeteket kerestünk, amelyeket a megkérdezett személyek nem magukról, hanem a hozzájuk közel álló, a vizsgálatba bevont életútról mondtak. Ily módon epizodikus történeteket, történet sorokat kaptunk, amelyek elsősorban nem a vizsgált személyt, hanem **a vizsgált személy és a számára fontos intézmény közti viszonyt állították előtérbe**, elsősorban a vizsgált személy viselkedése, magatartása alapján.

Az életutak elkészítését és elemzését többféle kiegészítő jellegű adatgyűjtés és elemzés kísérte. Ennek a kiegészítő munkának a keretében adatszerűen követtük nyomon a kisebbségi elit 1989 utáni társadalmi szerepeit, szerepváltásait és szerephalmozásait. Foglalkoztunk azokkal az 1989 előtti iskolai tananyagokkal, az iskolákban forgalmazott irodalmi interpretációkkal és pedagógiai módszerekkel, amelyek révén a modelljellegű nemzetiségi életpályák megtanulandó tudásanyaggá váltak (tankönyvelemzések vizsgálata, tanári interpretációs gyakorlatok típusai, az iskolai oktatásba bevitt szakirodalmi interpretációk, illetve a bevitel csatornái és módozatai, a modelljellegű életpályák szerepe a tantárgyversenyekben, például: Körösi

Csoma Sándor, Apáczai Csere János, Mikes Kelemen és mások). Elemeztük azt a pragmatikai keretet, amely a médiákban az értelmiségi életutak nyilvános megkonstruálásának teret adott (interjúk, önvallomások, pályaképek, megemlékezések, memoárok). Foglalkoztunk a modellértékű értelmiségi életutak szimbolikus síkon való megjelenési formáival (emlékházak és a hozzájuk kapcsolódó rituális látogatási gyakorlat, illetve a látogatási rítussal kapcsolatos modellszerű diskurzusok, szoboravatások és az ezekhez kapcsolódó diskurzusok). E kutatási programot megelőzően több résztanulmányban elemeztük a nemzetiségi társadalmi nyilvánosság azon tereit, amelyek az elitszerepek legitimitációjának keretei voltak (író-olvasó találkozók, nemzetiségi ünnepek), ezeknek a korábbi elemzéseknek az eredményei több ponton is beépültek a kutatásba. Hasonlóképpen hasznosíthattunk olyan elemzéseket is, amelyek a nemzetiségi elit szerepét vizsgálták a helyi, a regionális vagy a nemzetiségi identitások létrehozásában (Bíró - Bodó 1991). Mindezek az előzetes vizsgálatok nagyon sokat segítettek jelen kutatási program kivitelezésében, s természetesen az összefoglaló tanulmány által tárgyalt jelenségek pontosabb megvilágításában.

3.

Az 1989 utáni romániai magyar társadalomban kétségkívül van egy olyan csoport, amelyről a szélesebb értelemben is elfogadott elitdefiníciók alapján elmondható, hogy „meghatározó szerepet játszik a társadalom működését mélyrehatóan befolyásoló széndékok és döntések, valamint cselekvések tekintetében” (Csepeli - Örkény 1993. 47). Ez a csoport ma kisebbségi magyar elitként működik. A meghatározó szerep egyaránt kiterjed a döntések meghozatalára, a társadalmi folyamatok vezérlésére és a legitimitációs elvek kialakítására (vö. Huszár 1993. 21).

A fenti általános jellegű definíció érvényesnek látszik a kisebbségi elitre, de ugyanakkor egy sor fenntartás is megfogalmazható, ha a kisebbségi elit kialakulását, tagolódását vesszük szemügyre. Így például meg kell említeni, hogy a kisebbségi elit nem tagolódik

vertikális szinten a társadalmi alrendszerek szerint (kormányzati elit, gazdasági elit, katonai elit, tudáselit, egyházi elit), ezzel szemben jellemző rá a hierarchikus tagolódás a helyi elittől a csúcsvezetőkhig terjedő skálán. Nem beszélhetünk igazán a pozícióelit és értékelit elkülönüléséről sem.

Az eliten belüli határok képlékenysége és átjárhatósága összefügg a kisebbségi helyzettel (nem alakulhat ki például kisebbségi katonai elit), de talán még inkább összefügg azzal a ténnyel, hogy a mai kisebbségi elit 70-80%-a olyan személy, aki 1989 előtt egyértelműen értelmiségi magatartásokat testesített meg, s ezen belül is dominál a humán alapképzettségű értelmiségiek aránya (tanárok, írók, költők, művészek). Az elit nagy többségét érintő közös „magatartási alap” az elsődleges oka annak, hogy 1989 után nem különült el igazán a médiaelit, a politizáló elit, a gazdasági elit stb. Bár vannak az elkülönülésnek kezdetleges formái jegyei, lehetőleg mindenki több területen működik, több területen érdekelt, több formális szakmai vagy közéleti csoporthoz, intézményhez tartozik. Ezért ami igazán egyértelműen állítható a mai romániai magyar elitről, az a multipozicionalitás ténye. Olyan multipozicionalitással állunk itt szemközt, ahol egy személyhez kapcsolódva békésen megférnek egymás mellett a tudáselit, az egyházi elit, a gazdasági elit, a médiaelit körébe sorolható státuszok, szerepek és diskurzusok. (Az 1989 utáni intézményesedés vizsgálatokor ugyanilyen jellegű multipozicionalitást tapasztaltunk a fontosabb nemzetiségi intézményeknél is.)

A fent mondottakból következően a kisebbségi elitet nem lehet a nemzeti elitek értelmezésére vagy osztályozására használt makroelméletek alapján egyértelműen definiálni (vö: Field et al 1990). Hiszen ez a kisebbségi elit diszkurzív szinten egységes ideológiát és retorikát forgalmaz, különösen ami a többségi nemzet irányába forgalmazott retorikát illeti, de ennek ellenére egyáltalán nem nevezhető ideológiailag egységesnek. A többségi nemzet irányában tanúsított magatartása ösztönösen is egyetértésekbe, strukturális egybeesésekbe csúcsosodik ki, és azt a látszatot kelti, hogy a kisebbségi elit

konszenzuálisan egyesített elit, valójában pedig erről szó sincs. Ugyanakkor ha az elit befele, a saját társadalom fele irányuló szerepeit vizsgáljuk, akkor több szinten az erős, szinte kezelhetetlen megosztottság, érdekellentét bukkan elő. Strukturális ellentét van a diszkurzív szinten megjelenített, egységesnek beállított makro jellegű társadalmi érdek, és a sokkal kisebb léptékben művelt egyéni vagy csoportjellegű érdekérvényesítési gyakorlat között. De ugyanakkor erős ellentétek vannak az egyéni vagy csoportjellegű rövidrezárt érdekérvényesítési törekvések között is.

Mindezek alapján azt lehet mondani, hogy a kisebbségi elit a nem-egyesített (disunited) típushoz áll a legközelebb, s tendenciaszerűen a politikai instabilitás növekedése tapasztalható, nem pedig valamilyen „elite settlements” állapot körvonalazódása (Burton - Higley 1987). Kimutathatók arra irányuló törekvések, hogy a nemzetiségi elit politikai stabilitását a Field és szerzőtársai által említett „két lépcsős átalakulás” (idézi: Tamás 1992. 63) révén érje el, aminek lényege az, hogy a konszenzuspárti csoport az eliten kívüli szférában jelentős támogatásra tesz szert, s ezek után a kisebbségben maradt konszenzusellenes csoportok feladják radikalizmusukat, és elfogadják a konszenzust. A kisebbségi társadalom korábban elemzett pillérszerű fölépítéséből adódóan (Bíró et al 1995) ilyen jelentős támogatás csak a kisebbségi társadalmon kívülről várható, jelen esetben már csak a többségi román társadalom, vagy a magyarországi magyar társadalom vezető intézményei (esetleg egyszerre mindkettő) részéről.

A fent elmondottak nem definiálják, hanem csupán körvonalazzák kutatásunk terepét, a romániai magyar elitet. Ennél pontosabb körülírásra induláskor nem is törekszünk, mert a kisebbségi elit éppúgy nem ragadható meg szociológiai kritériumok szerint, mint maga a kisebbségi magyar társadalom. A fent megadott körülírások azonban már elégséges paramétereket adnak kutatási tárgyunk, az elit közéleti magatartásainak vizsgálatához. A következőkben két nagyobb alfejezetben tárgyaljuk kutatási programunk fontosabb eredményeit.

Először az elit 1989 előtti helyzetével kapcsolatos elemzéseink eredményeit foglaljuk össze (III. fejezet). Ennek keretében elsősorban azt a kontextust vizsgáljuk, amely a demonstratív erő és a tényleges társadalomalakító erő közti megkettőződést kialakította és fenntartotta. Az egyes korszakok rövid elemzése után jellemezni próbáljuk azt az állapotot, amelyben a romániai magyar elit az 1989-es váltáshoz érkezett. A tanulmány IV. fejezetében az elit 1989 utáni helyzetével kapcsolatos kutatási eredményeinket mutatjuk be.

III. A kisebbségi elitszerepek alakulása 1989 előtt

Az előző fejezetben már utaltunk arra, hogy a romániai magyar elit demonstratív ereje és tényleges ereje közti különbség mai növekedését akkor értelmezhetjük, ha ismerjük azokat a magatartásokat és kompetenciákat, amelyekkel az elit az 1989-es változások pillanatában rendelkezett. Amint arra az előbbiekből szintén utaltunk, a romániai magyar értelmiség az 1989-től máig terjedő időszakban egyáltalán nem vált mellékszereplővé, ahogyan az a környező országokban általában történt. Ennek egyik fontos oka az, hogy a mai elit 1989 előtt szinte teljes egészében értelmiségi volt. Ennek a rétegnek az volt a funkciója, hogy a nemzetiséget, a kisebbséget képviselje a többséget megtestesítő államhatalommal szemben. Ez a funkció 1989 után is megmaradt, azzal a módosítással, hogy a képviselő immár legitim politikai keretek között történik. Az 1989 előtti funkció továbbélését támogatja az is, hogy a mai nemzetiségi elit személyi összetételében sem változott jelentős mértékben. Az a magatartáskészlet, az a közéleti kompetencia és az a személyi állomány, amellyel ma a romániai magyar elit rendelkezik, 1989 végén gyakorlatilag készen állt, csak mozgásba kellett lendülnie, ki kellett teljesednie. Ezért kutatásunk számára az első fontos lépést az jelentette, hogy föltérképezzük és leírjuk ennek a magatartáskészletnek, közéleti kompetenciának és személyi állománynak a létrejöttét.

Megközelítésünkben azt a személeti alapelvet követtük, amely az értelmiségi réteg körvonalazásakor a funkcionális aspektusokra helyezi a hangsúlyt. Ez a megközelítés arra törekszik, hogy az értelmiségnek az uralkodó társadalmi csoporthoz való viszonyát, illetve társadalmi szerepeit vizsgálja. E megközelítés alapján azt látjuk, hogy az 1989-et megelőző helyzetben a romániai magyar elit tagolatlan, tagjainak nagyobb része arra törekszik, hogy értelmiségi szerepkörben jelenjék meg. A kislétszámú magyar adminisztratív elit tagjai, a még funkcióban lévő gazdasági elit, a professzionális elit jelentősebb része, az egyházi elit fontosabb szereplői egyaránt arra törekednek, hogy értelmiségi szerepkörben tűnjenek fel. Olyan személyekké kívánnak válni, akikről elmondható, hogy valamilyen formában résztvesznek a kisebbségi társadalom érdekében végzett ideológia- és szimbólumteremtő munkában, a nemzetiségi kultúra működtetésében. Tevékenységük célja a kisebbségre érvényes értékek és normák megfogalmazása, lehetőségek szerinti forgalmazása.

Ez a szerep azzal az értelmiségi szereppel hozható kapcsolatba, amely a századelőn Franciaországban a Dreyfus-ügy kapcsán jelent meg a társadalmi nyilvánosságban, s amelyet a szakirodalom ma diffúz értelmiségi szerepnek nevez (más néven a „francia intellektüel” modelljének, vö: Pokol 1994). E szerep lényege nem a professzionalizmus, hanem a médiák révén érvényre juttatott közéleti szerep: a közélet eseményeinek figyelése, normatív jellegű értékek és magatartások képviselése és védelme, a többes szám első személyben való beszélés gyakorlása. Mindenképpen figyelemreméltó tény, hogy a romániai magyar elit az 1989 előtti években nem rendelkezett a szabad véleményformálás jogával, s nem működött Romániában olyan médiaszerkezet sem, amely a diffúz értelmiségi közéleti szerepeknek szabad teret adott volna, ennek ellenére a diffúz értelmiségi szerepei és magatartásai meglepő tökéletességgel kialakultak.

Mindez nyilván csak úgy válhatott lehetségessé, hogy a kommunista állam hivatalos nyilvánosságának háttérben, illetve annak réseiben kialakulhatott a kisebbségi társadalom érdekeit, értékeit, normáit megfogalmazó diffúz értelmiségi álcázott diskurzusainak

rendje. Nézzük meg röviden, hogy a romániai magyar értelmiség miként jutott el ahhoz az állapothoz, amely 1989-ben jellemezte, és amely meghatározta az 1989 utáni elit működését.

Az előzményekről röviden

1.

A romániai magyar kisebbség a két világháború közti időszakban horizontálisan és vertikális tagolt, jól körvonalazott elittel rendelkezett. Ezzel a korszakkal történeti munkák sora foglalkozik. Azonban ez a korszak az 1945 utáni romániai magyar kisebbség életében szerkezetileg nem folytatódik. Csak sokkal később, a hetvenes években jelennek meg a közéletben azok az értelmiségi életútmodellek, amelyek már a két világháború közti időszakban is működtek, vagy amelyeket éppen e korábbi korszak egy-egy reprezentatív személyisége testesített meg. (Természetesen utólagos konstrukció révén, mint ahogyan a hetvenes években Kós Károly, Tamási Áron, Benedek Elek életútja modellértékűvé vált.)

Ezektől az utólagos modellkövetésektől, újraértelmezésektől, a mai intézmények nevében és céljában megfogalmazódó diszkurzív folytonosságoktól eltekintve a két világháború közti elit és az 1989 előtti értelmiségi réteg között nincsen szerkezeti folytonosság. A romániai magyar kisebbség vezető személyiségeinek és intézményeinek életútját vizsgálva azt mondhatjuk, hogy egészen a hatvanas évek közepéig a romániai magyarságnak nincs is értelmiségi rétege abban az értelemben, ahogyan azt az előbbieken, valamint e fejezet elején körvonalaztuk. Nyilván van elitrétege, van olyan csoport, amelyet a helyi vagy regionális társadalom elitnek nevez, de ez az elit gyakorlatilag minden szinten és minden cselekvési formájában a szocialista társadalmi rendbe való integrálás munkáját végzi, s nem a kisebbségi társadalom képviselőjét. A rendszerbe való integrálás munkáját végzi az irodalom, a népművelés, az oktatás, a helyi vagy regionális közélet szervezése, a politikai tevékenység egyaránt. Akik

ezt végzik, azok a szélesebb társadalom szemszögéből nézve tagolatlan hatalmi elitnek látszanak, függetlenül attól, hogy foglalkozásuk néptanácsi vezető, pártmunkás, tanító vagy éppen vidéket járó író.

Annak, hogy nemzetiségi vonatkozásban az értelmiségi réteg funkcionálisan nem körvonalazódhat, több oka is van. Mindenekelőtt az 1950-es években végrehajtott teljes kádercsere, amelynek eredményeként háttérbe szorult az értelmiségi modelleket megtestesítő magyar oktatói réteg (az 1940-1944 közötti időszakban játszott szerepük miatt vagy külföldre mentek, vagy kizárták őket az intézményekből). Csak igen kevés mai magyar értelmiségi mondhatja magáról, hogy őt az ötvenes évek elején még neves személyiségek oktatták.

Nem alakulhatott ki értelmiségi réteg azért sem, mert romániai magyar médiaszerkezet egészen a hatvanas évek végéig egyszerűen nem létezett. Nem volt a társadalmi nyilvánosságnak olyan tere, amely az értelmiségi szerep játszását lehetővé tette volna. Nem csupán a sajtó, a rádió, a tévé hiányzott ehhez, hanem az intézményszerű nyilvános események olyan formái is, ahol a hatalmi szerepek ellenében, a közéleti parlamentarizmus szabályai szerint értelmiségi szerepeket lehetett volna kiépíteni.

A vezető szerepek vonatkozásában ebben az időszakban két aspektust kell kiemelnünk. Az egyik aspektus az elitrekrutációhoz kapcsolódik. Az ötvenes évek második, és a hatvanas évek első felét a rendkívül nagyléptékű kádergyártás jellemezte. Idetartozott a tehetséges művészek keresése éppúgy, mint az eredményes vezetők megtalálása. Ebben a kádereképzési gyakorlatban már megtaláljuk az értelmiségi szerep egy korai modelljét, a forradalmár értelmiségi szerepét. E modell fontosabb összetevői: deklarált hivatástudat, a népszolgálatának fontossága, a személyes példaadás elve, az önfeladás a vállalt ügy érdekében, a mozgalmi jelleg vállalása, de van benne a modelltől idegen elem is: a mindennapi aprómunka kötelessége. A nagyszámú, elsőgenerációs, faluról toborzott fiatal, akik a későbbi elitet alkotják, képzésük során találkoznak ezzel a megreformált, kvázi-értelmiségi forradalmár modellel.

Ebben a korai, és igen nagyszámú ember sorsát meghatározó

szocializációs modellben már nyomvonalakban megjelenik az a kettősség, amely majd a hetvenes években az értelmiség meghatározó jegye lesz. Egyrészt a mozgalmi jelleg nyíltan deklarált vállalása és az ezzel kapcsolatos legitim diskurzus begyakorlása. Másrészt megjelenik a hivatás, a népszolgálat rejtett vagy ösztönös hozzákapcsolása az etnikai jellemzőkhöz, az „én népemhez”. Nem tudatosan vállalt, nem programszerűen megélt, hanem csupán a szocializációs folyamatban jelentkező kettősség ez. De fontos mozzanat, hiszen akik ekkor sajátították el az elitszerepek gyakorlásának alapelveit, azok 1968-ban már vezető szerepben vannak, s ők teremtik meg újból a „romániai magyar” identitást, az új regionális identitásokat (pl. a „hargitaiság” identitását, vö Biró - Bodó 1991).

Második fontos aspektusként egy külső hatás szerepére kell utalnunk. A kisebbségi társadalom szemszögéből erőteljes külső hatásnak minősül az állami szféra által megtestesített, hatalmi pozícióban megjelenő „román-ság”. Az ekkor formálódó, elsőgenerációs kisebbségi elit számára fontos igazodási modellt jelentett az ún. román hatalmi szerkezet. E réteg számára az illeszkedés, az azonosulási formák keresése egyidőben több szinten is történt. Ezek között említhető a román nyelv tanulásának, ismeretének kiemelt értéként való kezelése; vezetési, verbális és magatartási minták követése; és mindenekelőtt az „ők fent vannak, mi lent vagyunk” aszimmetrikus viszony internalizálásának beindulása. Ez a felemelkedőben lévő elit - néhány kivételtől eltekintve - a privát szférát, az etnikai/vallási hovatartozás megélését nagyon kis területre, gyakorlatilag a család és a legszűkebb baráti társaság körére szűkítette le.

E két aspektus ismeretében azt kell mondanunk, hogy a romániai magyar elit körében egészen a hatvanas évek közepéig a demonstratív társadalomalakító erő és a tényleges társadalomalakító erő funkcionálisan vagy diszkurzív szinten még nem különült el egymástól. A szocializációs folyamatokban, a hivatali és a személyi szféra még nem formalizált elkülönüléseiben azonban már elkezdődik egyfajta öntudatlan felkészülés arra a kettős szerepre, amely Közép-Kelet-Európában az értelmiségi rétegekre később jellemző lesz.

2.

A káderrétegből nemzetiségi értelmiségi réteggé való átalakulás a hatvanas évek második felében és a hetvenes években zajlik. Ettől az időszaktól kezdődően több olyan országos léptékű folyamat indul be, amely az immár nagyszámú káderréteg társadalmi szerepét megváltoztatja. A hatalom, az állam egyértelmű szolgálata igen rövid idő, alig néhány év alatt átalakul értelmiségi szereppé. Azzá az ambivalens kelet-európai értelmiségi szereppé, amely egyidőben végzi a hatalmi szerkezethez való igazodást és az azzal való többé-kevésbé rejtett szembeszegülést. Kisebbségi társadalomról lévén szó, ebben az esetben a hatalommal való rejtett szembenállás tartalmát a kisebbségi társadalom képviselője adta. Ennek a fordulatnak a legfontosabb feltételei és hordozói a következők:

a. Alig két-három év alatt kiépült a nemzetiségi tömegkommunikáció szerkezete, s ezzel egyidőben szintén rövid idő alatt alakult ki a nemzetiségi nyilvánosság szerkezete. A meggyésítés új lapok indítását jelentette, több országos kiadvány indult, felfutott a könyvkiadás, magyar nyelvű tévéadás, néhány rádióműsor indult, színházak alakultak, emlékházakat és szobrokat avattak, magyar jellegű rendezvények, ünnepek intézményjellegűvé váltak. Ez az új helyzet lehetővé tette az értelmiségi szerepek társadalmi megkonstruálását és hatékony forgalmazását.

b. Az intézmények létrejöttével, az országos gazdasági, oktatási, adminisztratív szerkezet átalakulásával megteremtődött a lehetőség arra, hogy az elitszerepek részlegesen professzionalizálódjanak. A hetvenes évektől megragadható társadalmi csoportként jelent meg a magyar gazdasági elit, a magyar hivatalnoki/politikai elit, a magyar tudáselit, és az értelmiségi rétegen belül is jelentkeztek szakmai tagolódásra utaló jelek (pl. a képzőművészek, irodalmárok csoportja). A hetvenes években nemzetiségi vonatkozásban is tényleges kísérlet történik az elit és az értelmiség különválására.

c. A legfontosabb mozzanat azonban kétségkívül a korábban egységes legitim társadalmi diskurzus tagolódása. Az intézmények ekkor már nem a hatalom közvetlen alárendeltjei, hanem lehetőséget kapnak arra, hogy a hasonló intézményekkel együtt szakmai diskurzust alakítsanak ki. Sőt, ebben a korszakban az sem lehetetlen, hogy egy-egy erőteljesebb intézmény karakteres saját arculatot, saját diskurzust teremtsen magának. Továbbra is megmaradt egy általánosan érvényes, politikai természetű Nagy Diskurzus, a szocializmus építésének szóban és magatartásokban megtestesülő nyelvvezete. De lehetőség nyílt arra, hogy a Nagy Diskurzustól kisebb-nagyobb mértékben eltérő, szakmai vagy intézményi diskurzusok alakuljanak ki.

És ezen a ponton történt meg a legfontosabb szerkezeti átalakulás: az értelmiségi szerepek és magatartások tömeges felbukkanása. Az egyes intézményekhez, intézményi diskurzusokhoz kötődő elit fontosnak érezte, hogy személyiségét az intézményi diskurzus középpontjába állítsa. Ez nem csupán vezető szerep betöltését jelentette, hanem azt is, hogy meg kellett teremteni a vezető szerep legitimációját. A legitimációteremtésnek mint érvelésnek, magyarázatnak, igazolásnak kapcsolódnia kellett valamilyen entitáshoz. Mivel kisebbségi jellege folytán az elit jelentősebb része nem válhatott a nemzeti/hatalmi elit részévé, ezért saját közéleti legitimációját sem építhette a román nemzeti/hatalmi érvekre. Másfelől pedig döntő szerepet játszott az, hogy intézményeit a kisebbségi társadalomhoz kapcsolta, intézményi diskurzusait a kisebbségi társadalom elemkészletére építette. Ezért magától értetődőnek tűnt számára, hogy saját közéleti szerepeinek a legitimációját is erre az etnikai alapon definiált közegre kell építenie. Ehhez kapcsolódott még az az igen fontos mozzanat, hogy a nemzeti/hatalmi szerkezettől való távolság a személyes legitimáció építését folyamatossá tette.

Az etnikai alapú, folytonos legitimációépítés az elit nagy többségét értelmiségivé változtatta. Olyan közéleti magatartások váltak dominánssá (nyilván a hatalomhoz való igazodás gyakorlása mellett), amelyek a többségi hatalom mellett/ellenében a kisebbségi társada-

lom érdekeit vitték be a társadalmi nyilvánosságba, vagy megfogalmazták ennek igényét. Ez a többes szám első személyben végzett diskurzusteremtési munka egyben kisebbségi érték- és normateremtési munka is, a mindig partvonalon álló diffúz értelmiség legfontosabb tulajdonsága.

A fent bemutatott három szerkezeti átfordulás (amelyek nyilván az országos léptékű változások folyamányai, és nem a kisebbségi magyarság termékei) teljesen új pályára terelte a magyar elitet, és ezen belül a hangadó, számban is nagyobb értelmiségi réteget. Olyan belső, a kisebbségi szerkezeten belüli változásokat tettek lehetővé, amelyek egyrészt az erős kisebbségi értelmiségi réteg, másrészt a szó szoros értelmében vett kisebbségi magyar társadalom létrejöttéhez vezettek. Ez a folyamat külső feltételek hatására indult be, de belső erőforrásokból folytatódott tovább. Ha fölteszük a kérdést, hogy miként is jött létre ez a két jelentős „eredmény” (amelyekből bennünket ezúttal az elitszerepek átfordulása foglalkoztat), akkor vázlatosan a következőket mondhatjuk.

Az elit nagyobb része megtalálta a módját annak, hogy nemzetiségi intézmények prominens személyisége legyen. Akár úgy, hogy tényleges intézményekben helyezkedett el, akár úgy, hogy szimbolikus intézményekben (intézményesült ünnepek, rendezvények) biztosította maga számára a periodikus szereplés lehetőségét. Függetlenül attól, hogy milyen intézményben vállalt szerepet, arra törekedett, hogy - a legitim, országos nagy diskurzus tiszteletben tartásával - intézményének saját diskurzust teremtsen. Ebbe a tervbe beletartozott annak elképzelése, hogy ki lehet ennek az intézménynek a munkatársa, mit kíván tenni az intézmény, kik kerülnek szolgáltatásai körébe, hogyan jeleníti meg a nyilvánosságban az intézmény működését stb. Ennek az építkezésnek az alapanyagát természetes módon a kisebbségi magyar társadalom szolgáltatotta, hiszen minden intézmény a kisebbségi elitből kívánta tagjait verbuválni, termékeivel vagy munkájával a kisebbségi társadalom egy részéhez kívánt eljutni,

magyar nyelven kívánta tevékenységét végezni stb. Építő munkája során a kisebbségi elit kizárólag a kisebbségi társadalom elemkészletét használta fel. Ezek az újonnan létrejövő intézmények tehát - miközben formálisan kapcsolódtak a nagy legitim diskurzushoz - tulajdonképpen egy etnikai elkülönülési folyamatot indítottak el, egyszerre több szinten, több területen. Legjellemzőbb példája ennek az, ahogyan 1968-ban az új Hargita megyei elit a társadalmi nyilvánosság révén megteremtette a „hargitaiságot” mint regionális identitást.

Ezen a ponton hangsúlyozni kell, hogy induláskor az intézményépítést az elit professzionális feladatként fogta fel, és lehetősége szerint professzionális kritériumok alapján végezte. Nem hosszútávú etnikai elkülönülésre játszott, hanem olyan szocialista társadalomépítésre, amelyben látszólag mindenkinek, így egy etnikumnak is, lehetősége van arra, hogy a maga számára a legkedvezőbb szerkezeteket építse ki. Az elitnek ez az alapvetően pragmatikus beállítódása jól látszik akkor is, ha könyvkiadót, ha folyóiratot, ha színházat hozott létre.

Ez a gyakorlat nem célrendszerében, hanem végeredményében etnikai jellegű. Ugyanakkor azt is mondhatjuk, hogy a folyamat professzionális elit létrehozását célozta meg, végeredményként diffúz értelmiséget hozott létre. Az egyes intézmények önálló diskurzusa jól mutatja ezt. A kisebbségi elit ekkor tapasztalja meg igazán a nyilvános diskurzusban rejlő legitimitásteremtő erőt. Nem csupán mondja (mint korábban), hanem immár hiszi is, hogy a vidék nevében, a falu nevében, a szakma nevében, a nemzetiség nevében létre lehet hozni új szerepeket és intézményeket. Ekkor már minden individuális magatartást önszántukból igyekeznek valamely intézményi diskurzushoz kapcsolni. Csapatszellemek, habitusok alakulnak ki egyik-másik intézmény körül, egyesek megpróbálják mindezt egy-egy generációra rávetíteni.

Az extenzív intézményépítés, intézményműködtetés korszaka sajátos rekrutációs gyakorlattal járt. Az intézményi saját diskurzus teremtésének bővületében már nincs szükség sok kreatív emberre.

Mivel az intézmények számát nem lehet gyarapítani (ezt a román hatalom korlátozza), a saját intézményi diskurzus tökéletesítése a járható út. Ehhez pedig olyan új emberek kellene, akik az intézmény képviselőit meghagyják a vezetőknek, akik nem beszélnek, hanem csak beilleszkednek az intézmény már kialakult rendjébe. Ez a mozzanat már előrevetíti a nyolcvanas éveket, azt az időszakot, amikor az intézmények működésében elszakad egymástól a diskurzus és a tényleges tevékenység.

Ebben az alig egy évtizednyi korszakban az elit demonstratív és tényleges társadalomalakító ereje között a társadalmi nyilvánosságban még nincs lényeges eltérés. Úgy látszik, hogy a kisebbségi értelmiségi réteg azzal a társadalomalakító erővel rendelkezik, amelyet magáról állít. Az elit tevékenységében már megjelenik a hatalom mellett állás és a hatalommal való burkolt szembenállás kettőssége. Ez azonban még ekkor nem fogalmazódik meg programszerűen, hanem a legitim diskurzussal való részleges azonosulás, illetve a saját etnikai intézményteremtés kettős (párhuzamos) gyakorlatában csapódik le, egyelőre ki nem hangsúlyozott szerkezeti szembenállásként. A privát szféra már fontosabb, mint az előző korszakban, sokkal több figyelmet, időt, energiát fordítanak rá, de nem annyira fontos, hogy a hatalmi szférával való szembefordulás kelléktára vagy terrénuma legyen. Ezért ebben a korszakban a későbbi három nagy szféra közül (legitim szféra, nemzetiségi szféra, személyi szféra) még csak az első kettő játszik fontos szerepet, mégpedig oly módon, hogy az esetek döntő százalékában nem nagyon zavarják egymást.

A későbbi nagy konfrontációra azonban már kész a terep, hiszen a nemzetiségi elit extenzív kifutása (intézmények számának gyarapítása, az egyes intézmények tevékenységének gyarapítása) nem lehetséges. A többségi hatalom nem ad át folyamatosan újabb működési területeket, sőt, rövidesen korlátozza a létezőket is. Az azonban már látszik, hogy a kisebbségi elitnek nemcsak az elkövetkező megszorítások okozhatnak gondot, hanem saját túltervezett, a diskurzusépítés szintjén messze túlfejlesztett intézményei is. A következő időszak, a nyolcvanas évek magatartásait már nem csak a külső tényező (a

korlátozó intézkedések), hanem belső tényező (a túlfejlesztett nemzetiségi diskurzus) is befolyásolja.

Kisebbségi elit a nyolcvanas években

A nyolcvanas évek újabb nagy szerkezeti változást hoztak a romániai magyar elit számára. Ennek a változásnak a lényege a professzionalizmus felszámolódása, és ezzel egyidőben a diffúz értelmiségi szerepek kanonizálódása. A közéletben nyíltan vagy rejtetten megjelenített magatartások kanonizációja révén a korábban tagolt elit monolit értelmiségi tömbbé vált.

Ez a változás sem volt valamiféle előre elgondolt kisebbségi stratégia, hanem sokkal inkább a makrotársadalmi mozgások által termelt kényszerpálya. Ezúttal azonban nem csak külső, az állami szerkezet felől érkező hatások játszottak fontos szerepet, hanem a romániai magyar társadalom belső tényezői is. Ezt azért fontos hangsúlyozni, mert az 1989 utáni értékelésekben a kisebbségi elit a többségi hatalmat teszi felelőssé minden negatív folyamatért, amely 1989 előtt a romániai magyarságot érte. A következőkben felsorolásszerűen jelezzük a változást kiváltó fontosabb külső és belső tényezőket, majd az elit társadalmi szerepét jellemezzük, különös tekintettel a demonstratív társadalomalakító erő és a tényleges társadalomalakító erő közti különbségre.

Az állami szerkezet felől a kisebbségi elitet egész sor szerkezet-alakító hatás érte a nyolcvanas évek folyamán. Ezek szinte kivétel nélkül arra irányultak, hogy akadályozzák a kisebbségi elit korábban kialakított társadalmi szerepeinek gyakorlását. Itt kell megemlítenünk az intézmények tevékenységének átpolitizálására, átideologizálására irányuló törekvéseket; a médiák működésének korlátozását vagy megszüntetését; az elitrekrutáció szigorú keretekbe szorítását; a kisebbségi intézmények által kialakított saját rekruitációs gyakorlat felfüggesztését azáltal, hogy a munkatársak számát behatárolták. Jelentkezett azonban belső hatás is. A korábban indokolatlanul fel-

futtatott, a tényleges munkára messze rálicitáló intézményi diskurzusok a hetvenes évek végére gyakorlatilag teljesen elszakadtak az egyes intézmények tevékenységétől, és egyetlen domináns etnikai diskurzussá álltak össze. Olyan globális etnikai diskurzussá, amely a maga során épp úgy uralkodni kívánt az egyes nemzetiségi intézmények és elitpályák felett, mint az országos legitim diskurzus. A nyolcvanas évek elejére tehát nem csupán a nagy legitim diskurzus (a szocializmus építésének ideologikus nyelvezete és magatartáskészlete) próbálta meghódítani az intézményeket és az egyéni közéleti magatartásokat, hanem hasonló nyomást gyakorolt az etnikai érdekek és értékek megjelenítőjeként fellépő globális nemzetiségi diskurzus is. Ez a maga során szintén arra törekedett, hogy átpolitizálja, átideologizálja - ahol lehet és amennyire lehet - az intézmények működését, illetve az elit egyéni közéleti szerepeit és magatartásait.

A kettős nyomás hatására a kisebbségi elit társadalmi szerepeiben néhány igen fontos változás történt. Amint már említettük, általánosan elfogadottá, azt lehet mondani, hogy kanonikussá vált a diffúz értelmiségi szerep. Ez természetesen együtt járt azzal, hogy az intézményi diskurzusok rendjében igen mély szerkezeti változások következtek be. De ezen kívül fontos változás az is, hogy teljesen átalakult a három fontos szféra (legitim nyilvános szféra, nem legitim etnikai szféra, privát szféra) közötti viszony, s megváltozott az egyes szférák társadalmi súlya is. A demonstratív társadalomalakító erő és a reális társadalomalakító erő közötti eltérés hirtelen nyilvánvalóvá vált. A kisebbségi elit legitimációs gyakorlata kizárólag az etnikai jegyeket hordozó helyzetekre tevődött át. Kevesebb lett a modellként forgalmazott elitpálya-típusok száma, s a megmaradt modellek nagymértékben poetizálódtak és ideologizálódtak. Az előző korszakban hatékonynak mutakozó elithabitusok és klikkformációk széttöredeztek, az ezekhez tartozó elit mintegy 20%-a emigrált.

A következőkben az intézményi diskurzusok szerkezetének átalakulását mutatjuk be, mivel ez a fordulat játszik a legnagyobb

szerepet a demonstratív erő és a tényleges erő közti különbség megjelenésében, és ez a fordulat határozza meg a legnagyobb mértékben azt a készenléti állapotot, amellyel a kisebbségi elit 1989-hez érkezett.

Említettük a bevezetőben, hogy az egyes, pragmatikus intézményi diskurzusokra a nyolcvanas évek elején egyszerre két globális jellegű ideologikus diskurzus nehezedett. A kisebbségi elit a legitim hatalmi diskurzus jelentkezését adminisztratív kényszer formájában érezte. A szintén ideologikus kisebbségi etnikai diskurzus viszont úgy jelent meg mint menedék, mint pozitív választás a hatalmi diskurzus ellenében. A megélésnek, az interpretációnak ez a kettősége azonban eltakarja azt, hogy az etnikai, nem legitim diskurzushoz való kapcsolódást sem lehetett elkerülni. (Jónéhány magyar értelmiségi tudja ezt, aki ebben az időszakban megpróbált másként írni, másként szerkeszteni, a fehér asztal mellett másként beszélni, mint ahogyan azt a hallgatóságos etnikai kánon előírta). Ez a kényszerhelyzet a korábbi évtizedben túlfejlesztett intézményi diskurzusok funkcionális zavara nyomán állt össze. A túlfejlesztett intézményi diskurzusok nem tették lehetővé, hogy az intézményeken belül pragmatikus munka folyhasson, s azt sem, hogy az egyes intézményeknek pragmatikus, saját tevékenységüket segítő diskurzusa alakulhasson ki. Ehelyett az a helyzet állt elő, hogy a túlfejlesztett intézményi diskurzusok globális etnikai diskurzussá álltak össze, amely a nyolcvanas években az egyes intézmények bekebelezésére indult. Ez a folyamat természetesen nem kímélte az egyéni elitpályákat sem.

A külső és belső hatás lényege tehát az, hogy mind a hatalmi diskurzus, mind a nem legitim etnikai diskurzus a nyolcvanas években az intézmények, a személyek önálló, pragmatikus munkájának felfüggesztését vette célba. Az elitnek tudomásul kellett vennie mindkét globális jellegű diskurzus létezését, és valamilyen módon tisztázni kellett a viszonyát mindkettőhöz. A legitim nyilvánosságban csak a hatalmi diskurzus számított érvényesnek, azonban a rejtett etnikai nyilvánosságban a nem kevésbé ideologikus és nem kevésbé globális etnikai diskurzus legalább olyan kötelező volt, mint nagyobb társa.

Az igazi helyezkedési gondot azonban nem ez a kettősség okozta. Az elithez tartozó személy ugyanis nem menekülhetett az intézmények kötelékéből. Romániában a nyolcvanas években lehetetlen volt intézményi szerkezeteken kívül élni. Ezért az elitnek bele kellett illeszkednie az intézmények mindennapi pragmatikus rendjébe is. Abba az intézményi rendbe, amelyet egyidőben két ideologikus diskurzus próbált birtokolni, de egyik sem támogatta a mindennapi pragmatikus tevékenységet, mindkettő intézményfeletti, idegen konstrukció volt. Sok esetben nyíltan föl kellett vállalni a legitim hatalmi diskurzussal való azonosulást, sok esetben pedig az etnikai diskurzussal való rejtett azonosulást. De az azonosulások gyakorisága és mértéke az esetek többségében nem volt összefüggésben azzal, hogy a szóbanforgó személy az intézményben mit végez, vagy milyen szerepet tölt be. Az azonosulások szituacionálisak, s ezek a szituációk az esetek többségében nem az intézmény működéséhez tartoznak. Az intézmény működését kifejező, koordonáló pragmatikus diskurzusnak legfeljebb a privát szférában, egyfajta individuális diskurzus formájában van helye.

Ebben a helyzetben nyilván egyeztetési gondot jelent, hogy az elit miként vált át a legitim diskurzus helyzeteiből a nem legitim diskurzus helyzeteibe és fordítva (Vö: Bodó 1997, Jovitt 1992). De igen fontos egy másik egyeztetési gyakorlat is, amelynek révén a pragmatikus tevékenységet kell egyeztetni az ideologikus helyzetekhez való tartozással, függetlenül attól, hogy melyik diskurzusról van szó. Ez azért nagyon fontos és nehéz egyeztetés, mert a pragmatikus tevékenységnek nincsen fölmutatható saját diskurzusa. A tényleges társadalomalakító erő diszkurzív szinten nem fogalmazódhat meg. Ezzel szemben a demonstratív társadalomalakító erő egyszerre (vagy felváltva) két erős és kidolgozott diskurzus formájában is megfogalmazódik. Ezek közül az egyik, a hatalmi diskurzus „idegen” a kisebbségi elit számára, a másik „saját”, de mindkettő levegőben lebegő, demonstratív erőt testesít meg.

A sikeres elitpályához nem csupán a két diskurzus sikeres egyeztetése szükséges, hanem a diskurzusok és a pragmatikus tevékenység

egyeztetése is. Ez utóbbi talán még fontosabb. Az 1989 előtti elitpályák vizsgálata ugyanis azt mutatja, hogy az intézményekhez való viszonyulás tekintetében tulajdonképpen három alapvető magatartástípus lehetséges.

Az első típusba tartoznak azok, akik egyik globális diskurzust sem vállalják fel, sem nyíltan, sem rejtetten. Ők alkotják a „csendesekek” csoportját. Ha nem dolgoztak olyan intézményekben, amelyek kimondottan diskurzustermeléssel foglalkoztak, akkor csendben átélhették a nyolcvanas éveket. Megpróbáltak belesimulni az intézményi szerkezetekbe, nem váltak vezetőkké, az intézmények sorsába nem szólhattak bele. Közülük tényleges szakmai munkát csak igen kevesen végeztek, mivel az egyes intézményekben gyakorlatilag nem folyt professzionális szintű pragmatikus tevékenység. Az a néhány közülük, aki vezetői pozícióba jutott és az intézményt professzionalizálni akarta, igen gyorsan belebukott a kísérletbe.

A második csoportot azok alkották, akik nem törekedtek az intézményi munka és a diskurzusok egyeztetésére. Tudomásul vették mindkét szféra létezését, de úgy kezelték egyiket is és másikat is, mint össze nem tartozó dolgokat. Őket magatartásuk alapján „ideológusoknak” lehet nevezni. Nyíltan vagy rejtetten föl vállalták egyik vagy másik diskurzust, de közben nem törekedtek arra, hogy ezek az azonosulási helyzetek az intézményi munkában vagy szerkezetben lecsapódjanak. Ezt a magatartást a nyolcvanas években lehetett művelni. E magatartás képviselői nem támogatják az intézmények professzionalizálására tett részleges kísérleteket, többnyire a diffúz értelmiségi szerep elkötelezett hívei és propagátorai. Látszólag jelentősen eltérnek egymástól, hiszen egyik az etnikai, a másik esetleg a hatalmi diskurzussal azonosul, egyik nyilvánosan teszi ezt, a másik csak bizalmas körben. Az intézményhez kapcsolódó magatartásuk azonban szerkezetileg egyforma, és ebből adódik az, hogy 1989 után könnyedén diskurzust tudnak váltani, intézményépítésre, pragmatikus munkára azonban sem 1989 előtt, sem pedig 1989 után nem képesek. Ők azok, akik a demonstratív erő és a reális erő közti eltérést közéleti magatartásuk révén a leghatározottabban megjelenítik. S

természetesen számban is ez a csoport a legnagyobb. Belőlük lesznek az 1989 utáni elit hangadói.

A harmadik csoportot az egyeztetők, a „pragmatikusok” alkotják. Arra törekednek, hogy az intézményi munkát legalább kis mértékben hozzák összhangba egyik vagy másik diskurzussal. Ezt esetenként rejtetten, esetenként nyilvánosan teszik. Egyeztetési kísérleteik mögött az a késztetés áll, hogy bármilyen helyzetben meg kell próbálni saját intézményi diskurzus kialakítását. Időről-időre olyan szerkezeti változtatásokkal próbálkoznak, amelyek formailag egyensúlyba hozzák az intézményen belül a diskurzusok jelenlétét és a mindennapi munkát. Kísérleteik természetesen a legtöbb esetben kudarcba fulladnak. Ez a csoport rendszerint intézményvezetői pozícióban volt hosszabb-rövidebb ideig. Természetesen különböznek abban a tekintetben, hogy egyensúlyteremtési kísérleteikben a hatalmi legitim diskurzusra figyeltek-e jobban, vagy a nem legitim etnikai diskurzusra. Az egyes helyzetekben megfigyelhető viselkedési mintáik alapján egyazon típusba sorolhatók. Néhány tucat személy tartozott ebbe a csoportba, közülük többen emigráltak a nyolcvanas évek végén.

A kisebbségi elit az 1989-es változás pillanatában

Ha pontokba foglalva jellemezni akarjuk azt az állapotot, amelyben a kisebbségi magyar elit az 1989-es változás pillanatában leledzett, akkor a következő mozzanatokat kell kiemelnünk:

1.

A diffúz értelmiségi magatartásra jellemző minták egyértelműen domináltak a professzionalizmusra utaló minták felett. Az értelmiségi magatartási minták az elitet gyakorlatilag kompakt értelmiségi tömbbé változtatták, amelyben az adminisztratív elit, a gazdasági elit, az egyházi elit csak igen kis szerepet játszott, s ezt a kis szerepet is csak annyiban, amennyiben utánozta a diffúz értelmiségi magatartásokat vagy azonosult azokkal. Aki ebből a tömbből kimaradt, az peremre szorult, megszűnt az elithez tartozni, vagy emigrált.

Az értelmiségi magatartások által összefogott tömbön belül természetesen léteztek különbségek abban a tekintetben, hogy ki melyik diskurzussal azonosult jobban. A nemzeti léptékű, legitim hatalmi diskurzust vállalta-e fel, vagy a nemzetiségi léptékű, nem legitim etnikai diskurzust. Különbségek voltak a tekintetben is, hogy egyik vagy másik személy milyen mértékben vállalta fel egyik vagy másik diskurzust, s az azonosulást nyíltan vagy rejtetten gyakorolta-e. Fontos azonban kiemelni, hogy ezek az eltérések szerkezetileg ugyanazon az értelmiségi magatartáskészleten alapultak, amelynek lényegi jegyeit az adja, hogy az elithez tartozó személy hogyan oldja meg az intézményben való pragmatikus tevékenység és az intézmény felett álló (bármelyik) diskurzus mindennapi egyeztetését. Akik a diskurzusok és a mindennapi pragmatikus tevékenység viszonyában 1989 előtt egyforma értelmiségi magatartáskészletet birtokoltak, azok 1989 után is hasonló magatartásokat mutattak, függetlenül attól, hogy korábban melyik diskurzust milyen mértékben és milyen formában vállalták fel, s függetlenül attól, hogy 1989 után megmaradtak-e a korábban vállalt diskurzus mellett vagy diskurzust váltottak. Ez a magyarázata annak, hogy a „szocializmus” ideológusa könnyedén változik át „nemzetiségi” ideológussá, s a „nemzetiségi” ideológusok csoportja be is fogadja a „szocializmus” megtért ideológusát. Mindkét csoporthoz tartozóknak a többes szám első személyű diskurzus demonstratív gyakorlása az erőssége, s a pragmatikus, professzionális intézményi tevékenység a gyenge pontja.

2.

Eltérően a szakirodalomban oly gyakran jelzett dichotómiáktól (fent/lent; mi/ők; legitim/nem legitim; hatalmi szféra/privát szféra stb.), a kisebbségi elit két szinten végzett átjárási és egyeztetési praxist. Az egyik szintet a legitim hatalmi diskurzus és a nem legitim etnikai diskurzus közti átjárási gyakorlat képezte. A másik szintet a bármilyen globális jellegű diskurzus és a mindennapi pragmatikus intézményi tevékenység egyeztetése jelentette (vö: Bodó 1997).

Mindez azt eredményezte, hogy a nem legitim jellegű etnikai

diskurzus is rendkívüli módon intézményesült. Kialakult ennek a nem legitim etnikai diskurzusnak a szerkezete és a belső hierarchiája, erőteljesen szimbolikus és utalásos nyelvezete, megjelentek az etnikai diskurzus regionális vagy tematikus alrendszerei, institucionalizálódtak a diskurzus nyelvezetét újratermelő helyek, rendezvények, ünnepek. Fontos mozzanatot jelentett, hogy az etnikai diskurzus gyakorlatilag beépült a magyar nyelven folyó iskolai szocializációs folyamatba (különösen az irodalmi nevelésbe).

3.

A nyolcvanas évek második felében az intézményesült etnikai diskurzus a kisebbségi elit demonstratív társadalomalakító erejének hordozójává vált. Ennek a diskurzusnak minden fontosabb megjelenési formája azt az üzenetet hordozta, hogy „erre és erre képesek lennénk, de most nem lehet megtenni, a körülmények nem engedik”. Az így megjelenített demonstratív erő messze eltávolodott az intézményi munkában realizálódó tényleges erőttől, de eltávolodott az elit tényleges kompetenciájától is.

4.

Az 1989 előtti évek a magatartások síkján egy rendkívül erős strukturális rákészülés formájában definiálhatók. Fontos kiemelni, hogy ez korántsem volt tudatos felkészülés. Hiszen a kisebbségi elit - hasonlóan a közép-kelet-európai nemzeti elitekhez - nem bízott a változásban, csak remélte azt. A kisebbségi helyzetben levés szerkezeti és funkcionális paraméterei azonban abba az irányba hatottak, hogy a kisebbségi elit öntudatlanul is kiépített, begyakorolt egy olyan magatartáskészletet, amely 1989 után azonnal működtethető, felfuttatható volt.

A kisebbségi elit 1989 előtti helyzetében, magatartásaiban benne van az, hogy mit fog tenni 1989 után (csak azt nem tudta nyilván senki, hogy lesz 1989). Ennek az előkészített magatartáskészletnek a legfontosabb elemei: az etnikai diskurzus egyedulalma a nemzetiségi léptékű közéletben; az etnikai diskurzus szintjeinek és fontosabb szereptípusainak körvonalazódása; a hatalmi/közéleti pályák iránti

affinitás fokozódása; kitöltetlen csekk vindikálása a nemzetiségi társadalom képviselői síkján. Ezek az elemek a kisebbségi elit 1989 előtti nyílt vagy utalásos közéleti megnyilvánulásaiban már mind benne vannak. Az 1989 utáni kisebbségi közéletben ennek a felhalmozott értelmiségi magatartáskészletnek a boom-ja következett. Ezért mondhatjuk azt, hogy az elit működése tekintetében a kisebbségi társadalomban nem fordulat volt, nem szerkezeti változás történt, hanem a közéleti cselekvés dimenziói és arányai változtak meg. Ez utóbbiak azonban igen alaposan megváltoztak.

IV. Kisebbségi elit 1989 után

A kisebbségi elit 1989 utáni társadalmi szerepeit három lépésben fogjuk áttekinteni. Először azt mutatjuk be, hogy az 1989 előtt fölhalmzott magatartáskészlet és az 1989 után jelentkező új keretfeltételek hogyan viszonyultak egymáshoz. Második lépésben azt vizsgáljuk, hogy az új helyzetben hogyan alakult a kisebbségi elit magatartáskészlete. Ezen belül kitérnénk arra is, hogy az 1989 előtti évek három nagy típusa (a „csendesek”, az „ideológusok” és a „pragmatikusok”) sorsa hogyan alakult. Harmadik lépésként néhány fontosabb mai trendet körvonalazunk.

A kisebbségi elit 1989 utáni működésének induló környezete

A kisebbségi társadalom - s ezen belül a kisebbségi elit - számára az 1989-es romániai változások egész sor új feltételt teremtettek. Ezek általában ismertek, ezért csak felsoroljuk őket. Egyik napról a másikra kialakultak azok a jogi keretek és megjelent az a médiaszerkezet, amely a kisebbségi elit működését a legitim társadalmi nyilvánosságban lehetővé tette. Az az etnikai diskurzus, amely korábban rejtett és nem legitim volt, nyilvánossá és legitimé vált. Szintén egyik napról a másikra jelentek meg azok a pénzforrások, amelyek a

kisebbségi elit működését támogatták (részesezés a költségvetésből, más belső források, külső támogatások stb.). Fontos ösztönzést jelentett az a tényező, hogy a kisebbségi elit megismerhette és utánozhatta a közép-kelet-európai nemzeti elitek közéleti magatartásmintáit, mert ezek 1989 után széles körben ismertekké váltak.

Az új keretfeltételek közé olyan komponensek is tartoznak, amelyek a kisebbségi léthez kapcsolódnak. Ezek közül igen fontos, hogy 1989 után a romániai magyar kisebbségi elit szerveződését nemzetközi síkon is politikai támogatás vagy rokonszenv kíséri. Ez a rokonszenv különösen a Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ) szerkezeti kiépítésében érezte hatását, valamint támogatta a kisebbségi vezető elitet abban, hogy bátrabban építsen magának belföldi és külföldi vonatkozásban közéleti szerepeket, illetve hatalmi pozíciókat.

A kisebbségi elitre irányuló külső rokonszenv azonban egy vonatkozásban nem csak az elit elitjét, hanem a kisebbségi magyar elit egészét is érintette. Azt az érzést alakította ki, azt a meggyőződést termelte ki, hogy a diffúz értelmiségi szerepnek az ideje jött el, csak a képviseleti funkciókra kell igazán figyelni, s legalábbis egyelőre nem fontos a professzionális munka. Az a hangulat vált általánossá a kisebbségi elit körében, hogy a politikum sokkal fontosabb, mint a praktikum, vagyis: a közéleti szerepet vállaló értelmiséginek nem kell professzionálisan tagolt elitté visszaváloznia. Ez a kívülről érkező hallgatóságos ösztönzés oly erős volt, hogy a középkorú technokrata réteg legfontosabb emberei, a korábban csak professzionális munkát végző idősök egy része, a huszonevesek legképzettebb tagjai is a diffúz értelmiségi szerepet választották a professzionalizálódás helyett.

Végül meg kell említenünk még egy új feltételt, amely szintén csak kisebbségi szemszögből jelentkezett. Ez pedig abban állt, hogy 1990 márciusa (a marosvásárhelyi román-magyar konfliktus) után a román hatalommal, a román társadalommal való szembenállás gyakorlása a kisebbségi elit számára legitimációtérmentési tereppé vált.

Előbb hullámokban jelentkezett, majd állandó jellegűvé vált ez a gyakorlat.

Ha az új keretfeltételeket összevetjük az 1989 előtről hozott értelmiségi szerepkészlet fontosabb elemeivel (kész etnikai diskurzus, kitöltetlen csak a kisebbségi társadalom képviselőire, nemzetiségi szerepek és hierarchiák kész szerkezeti rendje, a diffúz értelmiségi szerep erős affinitása a közélet, a hatalom iránt stb.), akkor azt látjuk, hogy tulajdonképpen mindenik keretfeltétel kedvezett a készen hozott magatartáskészletek kifuttatásának. Az új feltételek együttese pedig szinte ideálisnak nevezhető helyzetet teremtett ahhoz, hogy a kisebbségi elit közéleti szerepe szinte robbanásszerűen kibontakozzék. Az új jogi keretek legitimálták azt, ami korábban tilos volt; az új médiák tág teret adtak a nyilvános szereplésre; a finanszírozási források, a nemzetközi minták és a kívülről jövő rokonszenv szintén pozitív támogatást jelentett. A román vezetéssel, a román társadalommal szembeni magatartások pedig a korábban kialakított etnikai diskurzus fölfuttatásában játszottak jelentős szerepet.

A megvizsgált egyéni életpályák 1989 utáni mozzanatai jól mutatják, hogy az elit tagjai egyéni szinten rendkívül sikeresen tudták ötvözni a hozott magatartásokat az új feltételekkel. Talán sommásnak tűnik a kijelentés, de az egyéni életpályák ismeretében azt lehet mondani, hogy 1989 után viszonylag könnyű, és ugyanakkor kifizetődő volt a kisebbségi magyar elithez tartozni. Különösen ami a szimbolikus tőke és a kapcsolati tőke felhalmozását illeti. Ez a nagyléptékű felhalmozás elvben lehetővé teszi a tényleges társadalomalakító erő növelését, de támogathatja a társadalomalakító erő csupán demonstratív jellegű közéleti forgalmazását is. A következőkben vizsgálatunk ezen a téren tett megállapításait foglaljuk össze.

Elit magatartások és társadalomalakító erő 1989 után

A hozott és a kívülről érkező feltételek egymásra találása nyomán a kisebbségi elit hatalmi tényezővé vált. Nem csupán a kisebb-

ségi társadalom szemében, hanem a többségi társadalom számára is (ez utóbbit most nem tárgyaljuk). Kitöltetlen csekket kapott a kisebbségi társadalom képviselőitől, s ez néhány évre előre biztos legitimitást adott (lásd: a magyar választók tömeges részvétele minden szavazáson, tüntetéseken és tiltakozó nagygyűléseken való részvétel, aláírásgyűjtés iskolaügyben stb.). A fölfuttatott etnikai diskurzus stabil szerződést jelentett az elit és a szélesebb társadalom között. A nagyméretű szimbolikus és kapcsolati tőke elvben tág mozgási, kezdeményezési lehetőséget adott. A kérdés most már az, hogy a kisebbségi elit ezt a hatalmat milyen mértékben és milyen módon mozgatta a tényleges társadalomalakító erő megteremtése fele, és milyen mértékben, milyen módon mozgatta egy demonstratív társadalomalakító erő kialakítása irányába.

Az 1989-től máig terjedő időszakban az elit magatartása két fontosabb törekvést mutat. Az első az 1990-1991-es éveket foglalja magába. Ez a periódus az 1989 előtti készenléti állapot kiteljesítésének szakasza, a korábban kialakított (és tartalékba kényszerült) értelmiségi magatartások közéleti boom-jának időszaka. A méret- és aránynövelések korszaka. A második szakasz az 1992-1995 közti időszakot foglalja magába. Ez a korszak a kiépített, kibontakoztatott közéleti szerepek és magatartások intézményesítésének a periódusa. Nézzük meg röviden, hogy a már ismert három fontosabb elitcsoport („csendesek”, „ideológusok”, „pragmatikusok”) hogyan élte meg ezt a két korszakot. Vegyük először az 1990-1991-es periódust.

Az 1990-1991 közti időszak

A „csendesek” csoportja ebben az időszakban igen aktív. Az első egy-két év a professzionális elit kialakításának ígéretét is magában hordozta. Igen sok szervezet, intézmény, egyesület, alapítvány szervezésében vettek részt, természetesen elsősorban azokban, amelyekben valamilyen szakmai feladat körvonalazódott. De résztvettek a közéleti és a politikai struktúrák kialakításában is. Nem csupán az új

struktúrák kitalálásában, hanem a tényleges szervezői munkában is. Az RMDSZ helyi szervezeteinek a létrehozásában sok helyen agitációs munkát végeztek. Ebben az időszakban elmondhatták a szervezésre vonatkozó szakmai érveiket, az esetek többségében saját maguk a gyakorlatban is kipróbálhatták ezek érvényességét. A személyes munkán túl azonban struktúrateremtő erejük nem volt. Vezető funkciókhoz már nem jutnak, legfeljebb csak igen rövid ideig. S az erőforrásokhoz sem jutnak igazán közel. A kezdeti próbálkozások után vagy felhagynak a kísérletezéssel, önként visszavonulnak a közéletből és feladják az elitszerepeket (vállalkozások indítása, szakmai területek), vagy kényszerből cselekednek így, az „ideológusok” nyomására.

Az „ideológusok” 1989 decemberében egyből a közélet színpadára lépnek, és folyamatosan ott is maradnak. Sok szereplés, sok újságcikk, nyilatkozat, interjú, aláírás jelzi működési pályájukat. Szinte mindenhol ott vannak, ahol a nemzetiségi nyilvánosság új terei formálódhatnak. Ők a külföldi támogatások (anyagi vagy szimbolikus támogatások) helyi fogadóemberei. Ők az ekkor még oly gyakori nyilvános viták főszereplői, a tömeggyűlések szervezői és hangadói. Vezető szerepük van az RMDSZ helyi, regionális és országos szintjein, rendszerint egyidőben minden szinten jelen vannak. Mivel mind a társadalmi nyilvánosság színterei, mind pedig a közéleti szerepek száma folyamatosan növekszik, a közéleti szerepvállalásnak ebben az időszakban gyakorlatilag nincs korlátja. Az etnikai diskurzus fölállalása nyomán ez a réteg a lehangosabb, a legismertebb, ők vannak az élvonalban. Számuk azért is növekszik folyamatosan, mert jelentős számban csatlakoznak hozzájuk azok, akik 1989 előtt csak rejtetten vállaltak etnikai diskurzust. De soraikat gyarapítja az a réteg is, amely 1989 előtt a hatalmi diskurzust vállalta, most viszont átváltott az immár legitimmé vált etnikai diskurzusra. Ők még nincsenek igazán az élvonalban, de a bármilyen globális diskurzus társadalmi megjelenítésében profik, s ezért sikeresek is.

A „pragmatikusok” a másik két csoporthoz képest alig néhányan vannak. Ebben a periódusban rögtön az élre kerülnek és sikeresek. Tényleges szervezési tudásuk csak nekik van, hiszen az intézményvezetés gyakorlati feladatait mindig komolyan vették. Az etnikai diskurzust is ismerik, hiszen korábban mind a szocialista, mind pedig az etnikai diskurzussal sikeresen kellett manipulálniuk. Kis látszámuk miatt azonban nem képesek erősebb lobbist alakítani. Ennek ellenére személyes szervező erejük, kompetenciájuk az alakuló nemzetiségi intézményeken mindmáig jól kimutatható.

Ha a három típus cselekvéseit és társadalmi súlyát a tényleges erő/demonstratív erő szemszögéből nézzük, akkor ebben a korszakban az alábbiakat láthatjuk:

A „csendeseknek” és a „pragmatikusoknak” köszönhetően a lenti társadalom fokozott mértékben vesz részt mind a közéletben, mind pedig a szervezetek és intézmények létrehozásában. Ez tényleges társadalomalakító erő. A szervezők rendszerint az alapvető kereteket találják ki, ezt a résztvevők általában nem kérdőjelezzik meg, hanem igyekeznek valamilyen módon kitölteni. A keretek kitöltésének módja pedig nincsen behatárolva, nem az elit jelöl személyeket a formálódó szerepekhez, nem ad utasításszerű programot.

Az „ideológusok” működése azonban már ekkor másfajta szabályok szerint zajlik. A diskurzusok forgalmazása, s ezen belül a többes szám első személyben beszélő elit a szélesebb társadalomtól már ekkor is csak jelenlétet, és nem tényleges részvételt vár. Ezt különösen az mutatja, hogy az „ideológusok” szövegeihez mindig értékelések, következtetések kapcsolódnak. Ezek egy része ténylegesen az etnikai elit társadalomalakító erejének demonstratív fölmutatását végzi, más része pedig a szélesebb társadalom testi jelenlétét, létezését értékeli pozitívan.

Ebben az időszakban a tényleges társadalomalakító erő és a demonstratív társadalomalakító erő megjelenési módjai nem különülnek el egyértelműen. Az utóbbi társadalmi jelenléte gyakoribb, közéleti súlya nagyobb. De ekkor, a kezdeti lendület időszakában, még nem látszik világosan, hogy az elit milyen irányba fog inkább

elmozdulni. A praktikum, a tényleges társadalomalakítás irányába-e, vagy a politikum, a hatalom folytonos demonstrálásának irányába. S az sem világos még, hogy az egyik irány dominanciája mennyi működési teret hagy a másik oldal hívei számára. A kérdést a következő korszakban az döntötte el, hogy melyik gyakorlat milyen rövid idő alatt, milyen mértékben intézményesülhetett. A romániai magyar társadalom 1990-1991-ben látszólag még többesélyes, hiszen az elit magatartásában vannak olyan elemek, amelyek a praktikumot helyezik előtérbe, és olyanok is, amelyek csupán az elitszerepek demonstratív termelésére koncentrálnak. Természetes, hogy mindkét tendencia ösztönösen az intézményesedés fele irányult. Az intézményesedés azonban az „ideológusok” egyértelmű sikerét hozta.

Az 1992-1995 közti időszak

Az intézményesedési folyamathoz köztudottan három feltétel szükséges. Elsősorban eszközkészlet és erőforrások, másodsorban folyamatos tevékenység a kialakított keretekben, végül pedig a saját tevékenységre irányuló legitimációs gyakorlat kialakítása. Nézzük meg röviden, hogy a három elites csoport esélyei hogyan alakultak ebben a tekintetben.

A „csendesek” csoportja eleve rossz helyzetben volt, mert az első szakaszban nem jutott közel az anyagi forrásokhoz. Eszközkészletét a szakmai tudás alkotta, ez azonban inkább olyan szakmai tudás volt, amely működő intézményben kamatoztatható, intézmények létrehozásában azonban nem. A folyamatos tevékenység végzése is nehézségekbe ütközött, mert a „csendesek” tagjai néhány igen ritka kivételtől eltekintve nem jutottak vezető szerepekhez, ezért számukra nem nyílt lehetőség arra, hogy az egyes intézményeken belül a tevékenységet ők szervezzék meg. Legfeljebb egyéni munkájukat szervezhatték, egy-egy intézmény egész tevékenységének irányítása azonban az „ideológusok” kezébe került. Ők pedig a közéleti/szimbolikus szféra építését sokkal fontosabbnak tartották, mint a professzionális tevékenységet. Végül pedig a

„csendesek” csoportja nem lehetett sikeres a saját legitimációja megteremtésében sem, két okból. Egyrészt, mert a szakmai értékelés csak ott létezhet, ahol a szakmai munka keretei működnek. Ez pedig - mint láttuk - nem alakult ki. Másrészt a szakmai legitimitás a romániai magyar társadalmon belül (de csak ott) szimbolikus síkon is termelhető, ehhez azonban az igazi szakmai elit sosem értett és ma sem ért.

A fentiek alapján állítható, hogy ebben az időszakban az eliten belül a „csendesek” csoportja gyakorlatilag teljesen háttérbe szorult, a szakmai munka kereteinek kiépülése félbeszakadt, az elit professzionális tagolódása végképp megakadt. Ezt legjobban a médiaelit példája mutatja, amely mind a mai napig nem alakult ki, holott létezik romániai magyar médiaszerkezet. De intő jel az is, hogy az egyetemekre bekerült fiatal oktatói elit szakmai szerveződése is várat magára, közülük aki teheti, az a diffúz értelmiségi szerep felé kacsingat.

E második korszakban a „pragmatikusok” csoportja gyakorlatilag eltűnt a színről. Ebben közrejátszott az is, hogy kevesen voltak, az idősebb korosztályhoz tartoztak. De tény az is, hogy az ideológusok egy-két év után minden vezető szerepből kiszorították őket. E csoport esetében az intézményesülésnek még az esélye sem teremtődött meg.

Az „ideológusok” kétségkívül ennek a második korszaknak a főszereplői. Az ő gyakorlatuk intézményesült a legnagyobb mértékben, mégpedig úgy, hogy más gyakorlat érvényesülésének látszólag nem hagyott semmi teret. Ezt az intézményesedési folyamatot kissé részletesebben is meg kell vizsgálnunk, külön-külön az eszközkészlet, a praxis és a legitimációteremtés vonatkozásában.

a. Azt már jeleztük, hogy ez a csoport már az első periódusban vezető szerepbe került a civil szféra és a politikai szféra kisebbségi intézményeiben. Ugyanakkor már az első időszaktól ők képezik - vezető szerepük és az etnikai diskurzus nyílt felvállalása okán - a támogatások fogadó közegét is. Ez a csoport tehát jelentős erőforrásokkal és eszkö-

zökkel már indulásból rendelkezett. Az indulási előny általában megkönnyítette annak a tendenciának, annak a cselekvési modellnek az intézményesülését, amelyet az „ideológusok” 1989 után reprezentáltak.

A második periódusban az „ideológusok” gyakorlatilag minden fontosabb kisebbségi intézményi szerkezet irányítását átvették. Ezáltal az elérhető eszközkészlet és erőforráskészlet birtokosaivá vagy birtoklóivá váltak. Ezt elsősorban a multipozicionalitás kialakítása révén érték el. Ugyanaz a személy, aki vezető volt a politikai szférában, az a szakmai egyesületekben is vezető szerepet foglalt el. Ugyanakkor olyan alapítvány tagjává is vált, amely a politikai intézmény vagy az egyesület mellett az anyagi ügyek szatellitjeként működik. Ezzel együtt az „ideológus” csoport országos, regionális és helyi szinten egyaránt elérte azt, hogy kisebb vagy nagyobb mértékben, de redisztribútori szerepe legyen, elsősorban a kívülről érkező anyagi tőke és kapcsolati tőke elosztása terén (politikai helyek osztása, pályázati szerkezetek vezetése, elitrekrutáció szabályozása). Ennek a csoportnak a tagjai nem az általuk vezetett egyes szervezeteket bürokratizálták, hanem elsősorban arra törekedtek, hogy a több területhez tartozó, egyéni érdekeltségeket hordozó intézmények működtetése között megteremtsék a funkcionális összhangot. Az anyagi és a kapcsolati tőkét párhuzamosan növelve teremtettek erős, egymáshoz sok szálon kapcsolódó intézmény-konglomerátumokat.

Ez a csoport 1994-re már gyakorlatilag minden fontos erőforrás felett rendelkezik. Ugyanakkor kísérleteket tesz arra, hogy azokat a személyeket, akik az e csoport által nem ellenőrzött módon tettek szert jelentős anyagi vagy kapcsolati tőkére, bevonja az „ideológusok” körébe (fellépések megszervezése, kuratóriumi tagság fölkínálása stb.). Ebben a második periódusban már nem folytatódik a csoport növekedése, hanem ellentétes folyamat, csökkenés indul be. Az intézmények koncentrációja és egymáshoz fűzése szűkebbre vonja a csoport körét. Ma ennek a csoportnak már csak országos és regionális szintjei vannak. Az országos szint nyilván sokkal erősebb, tagjai minden irányba konvertálható tőkét halmoztak fel. Valósággal

„bebetonozták” magukat egy olyan hatalmi pozícióba, amely a ma érvényesnek és eredményesnek látszó egyetlen elitpályamodell tesztelését teszi lehetővé. Ez a hatalmi pozíció azonban nem csak a birtokolt eszközkészletből és erőforrásokból származik, hanem ennek a csoportnak a sajátos működéséből is.

b. A döntési és elosztási jogkörök koncentrálása mint szerkezeti erő egy sajátos diszkurzív gyakorlattal egészül ki. E diszkurzív gyakorlat központi eleme - minden látszat ellenére - nem az etnicitás fölmutatása és forgalmazása, hanem valami egészen más: a disszimuláció gyakorlatának folyamatos diszkurzív megjelenítése (lásd: Jovitt 1992, Dittmer 1983). A disszimuláció a szovjet típusú rendszerek jellemzője. Lényege az, hogy a „fenti” és a „lenti” szférát nem az időszakosan igazolt legitimáció tartja össze, hanem egy diszkurzív szinten megjelenített társadalmi alku. Ezen alku szerint a „lenti”, a szélesebb társadalom ritualizált formákban támogatja fizikai (testi) jelenlétével az elit által képviselt rendszert, az elit pedig folyamatosan hivatkozik erre a tömeges és mindenkit magába ölelő önszépi támogatásra. Valójában a két fél között nincs pragmatikus kapcsolat. A „lenti” szféra megteszi, amit az elit kér, de a ritualizált testi jelenlétén túl (felvonulás, tömeggyűlés, szavazás, aláírás stb.) igyekszik minél távolabb maradni a „fenti” szférától, mindennapi életvezetésében egyáltalán nem azonosul az elittel. Az elit pedig csak szóban törődik a „lenti” társadalommal, a saját legitimációját igazoló, ritualizált testi jelenléteken túl egyéb nem igazán fontos számára (lásd ezzel kapcsolatban: Kharkhordin 1994).

A disszimulációs gyakorlat fenntartásában a nyilvános diskurzus etnikai jellege nem cél, hanem csupán eszköz. Ez nem véletlen, hiszen a vezető pozícióba jutott diffúz értelmiséget a globális diskurzus formai megteremtése foglalkoztatja elsősorban, s nem a diskurzus tartalma. Globális diskurzus - kisebbségi helyzetben - a legkönnyebben, legsikeresebben etnikai elemekből építhető.

Az „ideológusok” tevékenységének központi elemét ennek a disszimulációnak a diszkurzív megjelenítése adja. Ez a vezető elit-

csoport nyilván törekszik arra, hogy időszakosan létrehozza a lenti társadalom testi jelenlétének rítusait (szavazás, tömeggyűlés, felvonulás, tiltakozó jegyzék félmillió aláírással, újabban pedig nemzeti-ségi elnökjelölt jelölése), az igazán fontos számára azonban a „fent” és a „lent” disszimulációs típusú együvértartozásának hangoztatása, vagy bármilyen módon való közéleti megjelenítése. Ez az elit 1992-1994 között szinte hivalkodik azzal, hogy a „lenti” társadalom a „testi jelenlét” révén annyiszor legitimálja őt, ahányszor szüksége van rá.

Meglepőnek tűnhet, de az „ideológusok” által megtestesített elitmodell és magatartási minta megerősödésében, intézményessé válásában ez a disszimulációs gyakorlat, valamint annak sűrű emlegetése játszott a legnagyobb szerepet. A közéleti diskurzusokban az elit tevékenységének fokmérője a mennyiség, a sikeres közéleti szerep titka pedig a mennyiség igazolásának képességében rejlik. A disszimulációra alapozó alkuban a „fent” és a „lent” egyaránt fejet hajt a mennyiség előtt.

A disszimuláció előtérbe kerülése és dominanciája egyértelműen helyezte előtérbe a demonstratív társadalomalakító erőt a tényleges társadalomalakító erő rovására. Ez nem véletlen, hiszen a szovjet típusú rendszerekben a hatalmi pozícióban lévő elit látszólag mindenre képes lehet, látszólag bármit meg tud tenni a „lenti” társadalommal. S az elit ennek az erőnek a hangsúlyozását, demonstrálását nyilvánosan vállalja is.

c. Ha röviden is, de szólnunk kell az „ideológus” csoport legitimációs gyakorlatáról is. Ennek csak kísérő szerepe volt az „ideológusok” közéleti hatalmának megteremtésében, az eljárások azonban figyelmet érdemelnek. A korábbi időszakban már tapasztalható szereplési vágy a második periódusban tovább fokozódott. Mivel a romániai magyar médiák a rákérdezés gyakorlatát mindmáig egyszerűen nem alakították ki, az elit a médiákban mindig azt mondhat, amit éppen a pillanatnyi érdeke diktál. Ezért a nyilvános szereplésekben a disszimulációra való utalások mellett (ami szintén egyfajta legitimációs gyakorlat), a nyilatkozó személy egyéni tevékenységének saját magyarázata foglalja el a legtöbb helyet. Ehhez adódik egy pragma-

tikai mozzanat: az „ideológusok” csoportjához tartozók ebben a periódusban arra törekedtek, hogy egy-egy országos vagy helyi médiában „bérelt helyük” legyen, ahol egészen biztosan szóhoz juthatnak, ha érdekük úgy kívánja. Ez a gyakorlat mind a mai napig nyomon követhető.

* * *

Az 1992-1995 közti periódusról általában elmondható az, hogy az 1989 előtt kialakult három fontosabb elitcsoport és magatartáskészlet között nem alakult ki átjárás. A „pragmatikusok” gyakorlatilag eltűntek, a „csendesek” vagy teljesen háttérbe szorultak, vagy lemondtak az elitpozíciókról. Az „ideológusok” előtérbe kerülése az 1990-1991-ben még többséyes romániai magyar társadalmat az etnikai mezben megjelenő disszimuláció útjára terelte. Kutatási eredményeink alapján nem tudjuk pontosan meghatározni, hogy ebben a disszimulációs modellben mekkora volt a tényleges disszimulációs gyakorlat, és mekkora részt vállalt belőle a gyakorlat diszkurzív megjelenítése, hangsúlyozott demonstrálása. Tény viszont, hogy a disszimulációs gyakorlat rendkívüli mértékben előtérbe hozta a kisebbségi elit demonstratív társadalomalakító erejét, és gyakorlatilag teljesen eltakarta a tényleges társadalomalakító erőt. Ezért a romániai magyar társadalom nyilvánossága ma már a külső szemlélő számára is igen jelentős mértékben színjátékszerű.

V. Mai trendek

A romániai magyar társadalom, ezen belül a romániai magyar elit megítélését ma általában az a felszín határozza meg, amelyet az institucionalizálódott „ideológus” termel a közélet szinte minden szintjén. A négy-öt éven át sikeresen gyakorolt disszimuláció látványos felszín alakított ki, amely működőképes, erős nemzetiségi társadalmat sejtet. E felszín alapján a romániai magyar társadalom, és maga a kisebbségi elit is kompakt, erőteljes, koncentrált struktúrának látszik.

A demonstratív társadalomalakító erő és a tényleges társadalomalakító erő jelentős, egyre fokozódó eltérése azonban nem véletlen. Mint minden disszimulációra épülő szerkezet, a romániai magyar társadalom is „önemésztő” abban az értelemben, hogy a hatalmi pozícióban lévő elit belső tartalékai végesek. A demonstratív társadalomalakító erő fölmutatása és sikeres forgalmazása csak egyre szűkülő körben, egyre kisebb hatékonysággal lehetséges. A kisebbségi társadalmat is befolyásoló regionális makrofolyamatok nem kedveznek a disszimulációs szerkezet fennmaradásának. 1994 óta sok jele van annak, hogy az „ideológus” csoport társadalmi súlya fokozatosan gyengül, az 1995-ös év, valamint az 1996-os év első fele pedig már konkrét változások egész sorát hozta. Ezek közül csak a legfontosabbakra utalunk a következőkben.

a. A centralizált és intézményesített hatalmi szerkezet lazul, mert hullámvá vált a külső erőforrások támogatása. Ez nem csak az anyagi támogatásra érvényes, hanem a szimbolikus támogatásra is. A kisebbségi elit létezése önmagában már nem feltétlenül ébreszt politikai vagy más jellegű rokonszenvet a külföld szemében. Az új, nemzetközi támogatási források számára a demonstratív társadalomalakító erő nem értelmezhető, az ezt hordozó etnikai diskurzus pedig egyenesen akadály.

A külső keretfeltételek változása olyan belső változásokkal is együtt jár, mint a „lenti” társadalom részéről nyújtott kitöltetlen csekk fokozatos visszavonása, a nemzetiségi média nyomvonalakban most jelentkező professzionalizálódása. Mindez együttesen azt jelenti, hogy a főként „ideológusokból” álló nemzetiségi elit lába alól lassan kicsúszik az a biztosnak vélt talaj, amelyet az 1989 előtti évekből hozott magával, és amelyre az elmúlt években sikeres intézmények és magatartások sorát építette. Megszűnni látszik a nemzetiségi léptékű disszimuláció feltételrendszere.

Amint korábban láttuk, az elit domináns magatartásainak 1989 előtti és 1989 utáni útja azt mutatja, hogy a kisebbségi társadalom és a kisebbségi elit számára 1989 nem váltást, nem fordulatot jelentett,

hanem a domináns elitmodellek átmentését és kiterjesztését, igen korlátozott mértékű személycserével. A váltás, a fordulat most körvonalazódik a disszimulációs szerkezet felbomlásával, az eddig domináns elitmodellek társadalmi súlyának csökkenésével.

b. Bár korábban is voltak jelei annak, hogy új pragmatikus elit formálódik, az 1996-os helyhatósági választások már azt is bizonyították, hogy ez az új pragmatikus elit legitimációs küzdelmekre, esetenként győzelmekre is képes. Az új pragmatikus elit olyan negyvenes technokratákból áll, akik nem voltak „ideológusok”, akik az intézményeken belüli elitszerepeket a gyakorlati feladatok felől gondolják el. Ez az elit kisvárosi és regionális szinten jelentkezett, az országos elitszerkezeteket látszólag meghagyja még a mai vezető elitnek. A következő években ez az új pragmatikus elit igen jelentős támogatást kaphat a szintén technokrata képzettségű huszonévesektől, akiknek száma fokozatosan nő. A túlságosan felpörgetett demonstratív társadalomalakító erő, a túlhangsúlyozott etnikai diskurzus miatt a vezető pozícióban lévő „ideológus” elit várhatóan sem a negyvenes, sem a huszonéves réteget nem lesz képes integrálni.

c. A keretfeltételek változása, az új pragmatikus elit jelentkezése a mai vezető elitet egyre nehezebb helyzetbe hozza. Az egyes pályák világosan mutatják, hogy a mai vezető elit tagjai nem képesek az intézményhez fűződő kapcsolatukat megváltoztatni, újradefiniálni. Nem képesek, mert sosem tettek ilyent, az egyszer elsajátított értelmiségi magatartást a konjunktúrától függően felpörgették, visszafogták vagy átmenetileg felfüggesztették, 1989 után látványosan felfuttatták, de szerkezetileg sosem alakították át. Nincs esély arra, hogy most képesek ilyen átalakításra. Ezért úgy tesznek, mintha a disszimulációs szerkezet változatlanul működne tovább. Ebbe a logikába beletartozik az etnikai diskurzus továbbépítésének kísérlete vagy a tényleges etnikai radikalizálódás, a demonstratív társadalomalakító szerep hangsúlyozása. Az „ideológus” elit visszafele nem lép, mert nincs hova, egyetlen esélye az időnyerés, valamint saját sorainak

szorosabbra zárása. Egy kisebbségi társadalom szemszögéből nézve - amely pillérszerű szerkezeténél fogva (vö. Biró et al 1995) nem csupán egészében, hanem komponenseiben is külső hatások foglya - egy tényleges elitváltás formájáról igen, időpontjáról és időtartamáról azonban nem alkotható scenárió.

Szakirodalom

Biró A. Zoltán 1993

Valami történet. Szempontok az elit tagolódásának értelmezéséhez. In: Rostás Z. (szerk.) Interdialog füzetek 1:1-22.

Biró A. Zoltán et al. 1995

Változásban? Elemzések a romániai magyar társadalomról. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.

Biró A. Zoltán 1996

Intézményesülési folyamatok a romániai magyar társadalomban 1989-1995 között. Társadalmi Szemle 8-9: 111-127.

Biró A. Zoltán 1998

Az RMDSZ kormányba lépésének egy éve (kézirat)

Biró A. Zoltán - Bodó Julianna 1991

A „hargitaiság” - egy régió kultúraépítési gyakorlatáról. Átmenetek 2: 77-89.

Bodó Julianna 1997

Átjárás technikák a szocializmusban a társadalom privát és hivatalos szférája között. Antropológiai Műhely 1: 31-48; 2: 35-52.

Bourdieu, P. 1993

A totális értelmiségi és a gondolat mindenhatóságának illúziója. Világosság 3: 20-23.

Burton, M. G. - Higley, J. 1987

„Elite Settlements”. *American Sociological Review* (52). 3: 295-307.

Dittmer, L. 1983

Comparative Communist Political Culture. *Studies in Comparative Communism* 1-2: 9-24.

Csepeli György - Örkény Antal 1993

Az elitpercepció kognitív és társadalmi meghatározói a mai Magyarországon. *Valóság* 12: 47-58.

Dagnaud, M. - Mehl, D. 1989

A döntéshozók és az elit alatti réteg. *Szociológiai Figyelő* 2: 30-42.

Field G. L. - Higley, J. - Burton, M. G. 1990

In Defense of Elite Theory - A Reply. *American Sociological Review* 3: 421-426.

Gagy József 1997

Az új elit Székelyföldön. Hargita megyei változások 1968 után. *Társadalmi Szemle* 4: 58-69.

Gazsó Ferenc 1993

Elitváltás Magyarországon. *Társadalmi Szemle* 5: 16-26.

Gergen, K. J. 1985

The Social Constructionist Movement in Modern Psychology. *American Psychologist* (40): 266-275.

Higley, J. - Pakulski, J. 1997

Elite Theory After Marxism. Paper prepared for a Workshop on „Elites and New Rules of the Game” at Budapest University of Economic Sciences, 25-27 April.

Hollander, P. 1989

Az értelmiség Keleten és Nyugaton. *Világosság* 12: 881-888.

Huszár Tibor 1993

Tagválasztás az Akadémián és a tudás-elit. *Valóság* 2: 20-38.

Jowitt, K. 1992

New World Disorder: The Leninist Extinction. University of California Press, Berkeley.

Kharkordin, O. 1994

A szovjet ember. Egy álszenteskedő lény fejlődéstörténete. Világosság 2: 43-57.

Kohli, M. 1993

Életút kutatás. Tematikus összeállítás K.U. Mayer, G.R. Carroll, M. Kohli írásaiból. Replika 9-10: 109-186.

Lengyel László 1995

Értelmiség a rendszerváltásban. Mozgó Világ 9: 21-32.

Marcus, H. - Wurf, E. 1987

The Dynamic Self Concept. A Social Psychological Self Concept. Annual Review of Psychology (38): 299-337.

Oláh Sándor 1996

Elitrekrutáció a szocializmusban. Társadalmi Szemle 12: 21—33.

Oláh Sándor 1997

Egy „előrenéző” ember. Magyar Szemle 1997. 3: 94-110.

Pataki Ferenc 1995/1996

Élettörténet és identitás. Új törekvések az én-pszichológiában. Pszichológia (15) 4: 405-434; (16) 1:3-47.

Pokol Béla 1994

A „francia intellektuel” visszatérése. Világosság 4: 5-11.

Szelényi Iván - Konrád György 1989

Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz. Budapest.

Tamás Pál 1992

A tudáselitek funkcionális átrendeződése a „poszt-államszocializmusban”. Szociológiai Szemle 3: 57-70.

Tulvig, E. - Donaldson W. (eds.) 1972

Organisation of Memory. Academic Press, New York.

